

TARTALOM

- Önmaga bírāja
- A lelkiismeret természete
- A lelkiismeret mint erkölcsi vezérelv
- A lelkiismereti kétség megoldása
- Utvesztőn keresztül
- A gordiusi csomó
- Szigorúság és engedékenység
- A középút
- Történeti visszapillantás
- A beteg lelkiismeret
- A lelkiismeret nevelése
- A lelkiismeret szabadsága

A lelki- ismeret

Írta

Dr. Hanauer A. István

BUDAPEST

A Szent-István-Társulat kiadása

1912.

A LELKIISMERET

IRTA

Dr. HANAUER A. ISTVÁN

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1912.

Nihil obstat.

Dr. Desiderius Bitá,
censor.

Nr. 6463/912.

Imprimatur.

Strigonii, die 23. Septembris 1912.

Ludovicus Rajner,
Aep. vic. Gen.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.
Budapest, VIII. ker., Szentkirályi-utca 28. szám.

TARTALOM.

	Oldal
Önmaga bírāja	5
A lelkiismeret természete	8
A lelkiismeret a legfontosabb erkölcsi elv ...	15
A lelkiismereti kétség megoldása	21
Utvesztőn keresztül	21
A gordiusi csomó	27
Szigorúság és engedékenység	34
A középút	39
Történeti visszapillantás	44
A beteg lelkiismeret	57
A lelkiismeret nevelése	70
A lelkiismeret szabadsága	77

Önmaga bírása.

Az ószövetség prófétája az újszövetségi erkölcs felsőbbségét abban látja, hogy legfőbb mértéke nem a kőbe vésett, hanem a szivekbe írt törvény, amelyet nem írástudó magyaráz, hanem a lélek olvas.¹ A lélekben székelő erkölcsi meglátás erejével megismerjük az isteni törvényt, amely természetünkbe van beleoltva és erkölcsi öntudatunkban kinyilatkoztatva.² A léleknek ez az erkölcsi meglátása a lelkiismeret.

De nemcsak ez. Ez a meglátás minket tette készttet, és vele szemben a lélek nyomban állást foglal és tanácsot ad, tegyem vagy ne tegyem, jó-e vagy rossz az nekem. Ez is még a lelkiismeret.

Sőt ennél is több. A cselekvés után a lélek nyugodt vagy elégedetlenkedik. Örül, sokszor ujjong és helyesli tettét; vagy ellenkezőleg bánatot, lidércnyomást, Prometheus-kint érez és vádolja önmagát. Ez mind a lelkiismeret.

A lelkiismeret a lélek életének legnagyobb és

¹ Jer. 31, 33. ² Róm. 2, 14. 15.

legáltalánosabb ténye. A jónak nyomában jár a legnagyobb földi jutalom, a lelkiismeret békéje, amelyet, mint az örökkévaló javakat, sem moly, sem rozsda nem emészthet meg, sem tolvaj el nem rabolhat; az elkövetett rossznak viszont legnagyobb a büntetése, mert feldúlja a lélek nyugalomát és már e földön pokollá teszi az életet.

Megrázó színekkel festi a szentírás a lelkiismeret hatalmát. A rossz lelkiismeret tette Kaint földönfutóvá, Sault búskomorrá, Judást öngyilkossá, Dávidnak nem hagyott nyugtot, míg le nem vezekelte vétkét. A Miserere-ben (50. zsoltár) és a De profundisban (129. zsoltár) a bűnös lelkiismeret könyörög irgalomért. A Példabeszédek könyve a lelkiismeretet sújtó kardhoz hasonlítja (12, 18); Jézus Sirák fia szerint a rossz lelkiismeret minden örömet megront (13, 30); ez az a féreg, amely az Üdvözítő szavai szerint az ember lelkén rágódik (Márk 9, 43). Szent Pál a lelkiismeretet a mi dicsőségünknek (2 Kor. 1, 12), védőnknek, de vádlónknak is mondja (Róm. 2, 15).

Shakespeare Macbeth-je a gonosz lelkiismeret tragédiája. Macbeth semmi gonoszságtól sem riadt vissza, hogy megszerezze a királyi koronát. Azonban a gonosz lelkiismeret hatalmas tetőpontján összetöri őt. Még kegyetlenebb bosszút áll feleségén. Éjszakának idején mint alvajáró kóborol a várban, mossa, dörzsöli fehér kezeit, de nem tudja

róluk lemosni a vérfoltokat. Ez a borzalmas lelki tapasztalás szól Macbeth-ből:

De dőljön össze a világ előbb
S reszkessen ég s föld: mintsem asztalunkhoz
Mi félve ülünk s ily rém álmokat
Vigyünk nyoszolyánkba, melyek éjszakánként
Gyötörnek. Jobb a halttal lenni, — kit
Csakhogy magunknak nyugalmat szerezzünk,
Nyugodni küldénk, — mint a lelki kin-
Padon vergődni folyvást! (Macbeth III. felv.)

A középkori istenítéletek, tűzpróbák nagy részben a lelkiismeret erején épültek föl. Ma is sokszor késztet a kínzó lelkiismeret bűnösöket, hogy megjelenjenek a felsőbbség előtt és büntetésüket kérjék.

A lelkiismeret nemcsak üldöző furia, hanem Istennek angyala is, aki tőle üzenetet hoz számunkra. Az emberi természet nemesi levele, mely mutatja, hogy az ember jóra van teremtvé és természete lázadozik, valahányszor aljasságra gondol. Mivé lenne az ember lelkiismeret nélkül? Minden vívmány, a művelődés minden haladása csak képességét növelné a gonoszságra, ha nem állná útját lángoló pallossal a tiltakozó lelkiismeret.

A lelkiismeret természete.

Amit ma lelkiismeretnek nevezünk, azt a régi magyar nyelven egyszerűen a léleknek mondták.¹ A lélek szónak ez az értelme máig megmaradt egyes kifejezésekben., mint: lélek szerint beszélni = lelkiismeretesen beszélni. A XVI. század elejétől találkozunk a lélek-ismeret, lelkiismeret szavakkal, melyekkel a latin conscientia, a görög συνείδησις szókat fordították.² A conscientia sem jelentette mindig ugyanazt. A klaszikusoknál egyszerűen tudomást, emlékezőt, vagy köztudatot,³ később általában öntudatot, önismeretet jelentett. A későbbi keresztény irodalom alatta kizárólag az erkölcsi önmegismerést, önmérlegelést értette.

A szó elemzése szerint a lelkiismeret csak az ember lelkiségének ismeretét jelenti. Jelenthetné tehát a lélekről szóló tapasztalati vagy elvont ismeretet, tehát a lélektant, jelenthetné az önismeretet vagy az öntudatot is. De a szóhasználat teljesen elbirtokolta ezt a szót az erkölcsi világ alapjaként jelentkező nagy tényező számára.

¹ L. Nyelvtörténeti szótár Lélek szónál.

² Nyelvtörténeti szótár.

³ Ebben az értelemben használják Cicero, Tacitus, sőt a Vulgata is Gen. 43, 22. l. Bouquillon: Theol. moralis fundamentalis. N. 253.

A dolgoknak fizikai természetén és hasznossági viszonyain túl megismerem a szabad cselekedeteknek erkölcsi viszonyait is, vagyis azt, mily viszonyban vannak a belém írt vagy nekem kinyilatkoztatott isteni törvénnyel, más szóval jók-e vagy rosszak. Ez a képesség mindenkiben megvan, de egyénenkint tökéletesebb vagy tökéletlenebb. Voltaképen nem is külön képesség, hanem az általános megismerő erőnek, az értelemnek tevékenysége, bizonyos irányú gyakorlati alkalmazása. Még pedig nem mások cselekedeteinek megítélése, mert ehhez sok adatom hiányzik; nem is az erkölcsi törvények általános ismerete; hanem az általános erkölcsi törvények teljesen gyakorlati alkalmazása az én egyes cselekedeteimre, ez a lelkiismeret.

Ez az erkölcsi elbírálás, a lelkiismeret, megvan úgy a cselekvés előtt, mint az után.

Mikor magamat valamire elhatározom, a hasznosság, károosság, nehézség, könnyűség stb. mellett cselekedetem erkölcsi minőségét is megfontolás tárgyává teszem. Épen annak figyelembevételében nyilatkozik meg a lelkiismeret, míg a többi viszonylat tettemet csak fizikailag minősíti. A lelkiismeret tárgya az erkölcsi jó és az erkölcsi rossz önmagában. A tett előtt így megnyilatkozó lelkiismeret a közvetlen irányító szerepét tölti be.

A tett után is fennmarad bennem a visszaemlékezés, hogy jót vagy rosszat cselekedtem, elismerést vagy feddést, jutalmat vagy büntetést érdelek. A lelkiismeret most már bíraskodik tetteim fölött.

A lelkiismeret tehát saját cselekedeteim erkölcsi értékének megítélése. Ez az ítélet a cselekvés előtt mint irányító, vezető, felvilágosító gondolat, rábeszélő vagy lebeszélő sugallat jelentkezik; a cselekvés után pedig mint jóleső vagy kínzó öntudat, önbírálat. Ezért különbözteti meg az erkölcstudomány a tettet megelőző s a tettet követő lelkiismeretet.

A lelkiismeretet Isten szavának szoktuk nevezni. Ezt azonban átvitt értelemben kell venni: a lelkiismeret Isten akaratát tolmácsolja bennünk. A lelkiismeret nem idegen hang, szózat az emberben, szorosan véve nem is a malaszt szava vagy Istennek közvetlen megnyilatkozása, annál kevésbbé valamely öntudatunk mögött lappangó rejtelmes lény; hanem az ember önmaga, amint cselekedeteinek részben önkéntes, részben önkénytelen bírāja. Röviden így határozható meg: az én értelmes ítéletem a magam elkövetendő, vagy már elkövetett cselekedeteinek erkölcsi minőségéről és értékéről.

A lelkiismeret *értelmünknek* tevékenysége, nem az érzelmeké vagy ösztönöké. Ösztönszerűnek látszik, mert önkénytelenül, akaratunk ellenére is

hallatja szavát és semmiképen sem engedi magát elnémitani. De ez így van mindenféle szembeszökő igazság belátásával, amíg képzetük lelkünk előtt lebeg, nem tudunk tőle szabadulni.

Ami az értelmet hatalmasan megragadja, az az *emlékezetben* tovább él. A lelkiismeret szava is jó ideig megmarad emlékezetünkben, hiába igyekezzünk feledni. Idővel azonban minden emlékezés elhomályosodik; a lelkiismeret hangja is elcsendesedik.

A lelkiismeret szava az értelemben nem egyszerű észrebevés, hanem *ítélet* alakjában jön létre. Cselekedetemet, melyet tervezek, egybevetem az erkölcsi rend törvényeivel és velök megegyezőnek vagy ellenkezőnek látom és arról, amit így látok, magamnak ítéletet alkotok. Pl. ha most azért, hogy magamat kimentsem, hazugságot mondok, bűnt követek el. Ez az ítélet a lelkiismeret szava.

Más cselekedetének erkölcsi értékét is mérlegethetem és arról is alkothatok magamnak ítéletet. De ezt nem nevezzük lelkiismeretnek; hanem csak a saját magam cselekedeteiről alkotott ítéleteket. Azt sem mondjuk lelkiismeretnek, ha saját cselekedetem más tulajdonságát, pl. hasznosságát mérlegetem; hanem csakis azt, ha a saját cselekedetem erkölcsi értéket bírálok meg.¹

¹ A skolasztikusok sokat foglalkoznak a lelkiismeretnek, mint gyakorlati erkölcsi ítéletnek és az ú. n. synteresisnek,

Amit anélkül teszek, hogy erkölcsi oldala, jó vagy rossz volta valamiféleképen eszembe ötlenék, annak a cselekedetnek nincs erkölcsi értéke és egészen az erkölcsi beszámítás körén kívül áll.

A lelkiismeret az értelem ítéletén kívül az *akarat* hajlandóságát is magában foglalja. Lehet valaki éles eszű, ismerheti a tudományos erkölccstan szabályait, a cselekedetek erkölcsiségét hiba nélkül meg tudhatja bírálni, mégsem nevezzük lelkiismeretes embernek, ha nincs meg benne a hajlandóság, hogy a felismert jót megtegye és a felismert rossztól tartózkodjék.

A gyakorlati igazságok, aminőkkel a lelkiismeret foglalkozik, az egész embert érdeklik. Azért a lelkiismereti megfontolások és elhatározások az egész megmozgatják a lélek gyökeréig és az *érzelmi* világot is hatalmas hullámvásba hozzák. Innét vannak a heves lelki küzdelmek a cselekvés előtt és a lélekben dúló viharok a cselekvés után.

A lelkiismeretet tehát vehetjük szűkebb értelemben merő értelmi ítéletnek. Így tesz sz. Tamás és iskolája, akik a lelkiismeretet tisztán az ész tevékenységének veszik. De tágabb értelemben a franciskánus iskolával (Alexander de Hales, Duns

az elvont, általános erkölcsi ítéleteknek megkülönböztetésével. Újabban a συντήρησις szót egyszerű íráshibának tulajdonítják συναρῆσις helyett. L. Koch Lehrbuch 76.l.

Scotus és Bonaventúra) az értelembe és akaratba együttesen is helyezhetjük a lelkiismeretet.¹

A két felfogás között nincs ellenmondás. A lelkiismeretnél a vezérszerepet kétségtelenül az értelem viszi és azért nevezhetjük magát ezt az értelmi tevékenységet lelkiismeretnek. De lehet a lelkiismeretet tágabb értelemben is venni, úgy hogy az akarat hajlandóságát és a cselekedetet kísérő érzelmeket is, amelyek az értelem ítéletének erőt, színt és elevenséget kölcsönöznek, felölelje. A népies lélektan is ebben a tágabb értelemben veszi a lelkiismeretet, alatta az egész erkölcsi önelbírálást, az ész ítéletét, az akarat hangulatát, az elhatározás nyomában járó boldogító vagy gyötrő érzéseket együttvéve érti alatta. A szentírás lélektana is a szívbe helyezi a lelkiismeretet.²

A mondottakból következik, hogy a lelkiismeretre való képesség vele született a lélekkel. Azért minden éplelkű embernek van lelkiismerete; de amint az értelem és az akarat tevékenysége nem mindenkiben egyforma, a lelkiismereté sem. Az értelem megismerésével sem szükségképen jár együtt az akarat hajlandósága. Ha valakit lelkiismeretlennek nevezünk, nem lelkiismeretre való

¹ L. Simar: Die Lehre vom Wesen des Gewissens. Freiburg, 1885. 7. és 16. l. Koch: Lehrbuch 76. l.

² Lempl: Das Herz Jesu. 27. l.

képességét akarjuk tagadni, hanem csak azt akarjuk mondani, hogy cselekedeteiben nem szokta megkérdezni lelkiismeretét.

A lelki önelbírálásból fakadó érzelmek sincsenek mindig arányban a megismeréssel. Ezenkívül az érzelmi benyomások sok esetben még később is soká megmaradnak. Ezeket az érzelmi hangulatokat nem szabad az értelmi ítéletekkel összetéveszteni. Számtalan lelkizavar származik épen abból, hogy az érzelmi hangulatokat az ész szavának, a lelkiismeret irányításának veszik.¹

A lelkiismeret tehát sokféle lelki folyamat eredője. A lelkiismeret irányítására a lelkiismeret első alkotó eleme, az értelem ítélete van hivatva. Aztán jön az akarat készsége, hogy megtegye azt, amit az ész előír. Az érzelmek leginkább a cselekvés után lépnek előtérbe és a visszaemlékezést kísérik megnyugtató, jóleső hangulatokkal vagy pedig az elkövetett rossz jóvátételeit sürgetik.

¹ Nemrégiben a következő hírt lehetett a lapokban olvasni: *A lelkiismeret áldozata.* Kézdivásárhelyről írják, hogy B. G.-né 90 éves asszony szombaton este a kútba ugrott és mire észrevették, a vízbe fult. Az öreg asszony a lelki-furdalás áldozata lett. Ezelőtt két évvel őrizetére bízták két kis unokáját, hogy míg leánya a szomszéd faluba megy, vigyázzon a gyermekekre, de B.-né elaludt és ez alatt az egyik unokája játék közben revolverrel agyonlőtte a másikat; az öreg asszony efeletti bánatában búskomor lett, elméje megzavarodott és szombaton maga vetett véget szomorú életének.

Az egyes emberek lelkiismerete egymástól nagyon különböző és alakulása sokféle tényező befolyására vezethető vissza. Az egészségesen fejlett lelkiismeretűek mellett találunk fejletlen, sőt elfajult lelkiismeretűeket is, akiknek a jóról és rosszról helytelen vagy nagyon homályos fogalmuk van. Az elfajulás néha igen nagy. Az elmeorvosok ismeretében, amelyekben minden egyébről teljesen helyesen alkotott ítéletek mellett az erkölcsi ítélőképesség egészen hiányosnak látszik. Ez az ún. morál insanity esete, ami magának az erkölcsi ítélőképességnek meggyengülésében gyökerezik.¹

A lelkiismeret a legfontosabb erkölcsi elv.

A lelkiismeret az egész erkölcsi élet tengelye és közvetlen törvénye, amely mindenkor föltétlenül kötelez.

Az erkölcsiség legfőbb törvénye Isten akarata, amint a természetben és a kinyilatkoztatásban élénk tárul. De előbb meg kell előttünk nyilatkoznia ; máskülönben lehetetlen azt elismerni, előtte meghódolni és követni. Nem elég, ha csak mások előtt nyilatkozik meg, hanem előttem kell nyilvánvalóvá válnia, csak akkor lehet az én törvényem.

¹ Familler : Pastoralpsychiatrie 93. I.

Amit nem ismerek meg, azt lehet rajtam végrehajtani, de *én* nem hajthatom végre. Minden erkölcsi törvény, Istennek leghatározottabb akarata is csak úgy kötelezhet, befolyásolhat, vezethet engem, ha a megismerés által lelkemhez férkőzik. Azért engem csak az kötelez, amit lelkiismeretem mond ; ez igazi törvény az én számomra ; amit a lelkiismeret velem nem közöl, az engem nem kötelez, az nekem nem törvény.

Míg a törvények megismerésén kívül és észrevevésem nélkül tárgyilagossá magasságban állnak, tehát lelkemen kívül vannak, rám nézve nem léteznek. Lelkiismeretemben kell cselekvésem előtt tükröződniök, hogy hatásuk legyen. Az *én közvellen* törvényem tehát lelkiismeretem. Ez az erkölcsiségnek legáltalánosabb, föltétlen érvényű szabálya, amely alól nincs kivétel vagy felmentés.

De a lelkiismeretnek ez a feltétlen kötelező ereje nem önmagától van ; a lelkiismeret a kötelező erőnek nem forrása, hanem csak tolmácsa. A lelkiismeret kötelező erejét mint végső forrásból, Isten akaratától nyeri.¹ A világosság forrása is a nap ; mégis azt mondjuk, hogy a szobát az ablak világítja meg, mert a napfény csak az ablakon keresztül hatolhat be. A legfőbb törvény, az erkölcsi

¹ S. Thomas Quaest. disp. XVII. art. III. — S. Bonaventura l. II. dist. 39. a. 1. qu. 3. ad 3. — S. Antoninus Pars. I. t. III. cap. XI. VII.

törvény, kötelező ereje is csak a lelkiismereten keresztül ér el lelkünkig.

Újabb írók divatba hozták a követelést, hogy az erkölcs önmagának szabjon törvényt és ne idegen törvényt vállaljon ; vagyis hogy az ember ne kívülről ráparancsolt, rákényszerített erkölcsöt, hanem a maga erkölcsét, törvényét kövesse. Ezt hívják autonóm erkölcsnek, melynek ellentéte a heteronom. Egyúttal vádat kovácsolnak a kath. erkölcsstan ellen, hogy mikor az erkölcs alapja gyanánt Isten akaratát hangsúlyozza, kívülről jövő, idegen erkölcsiséget erőltet rá az emberre.¹ De ez félreértése a kath. erkölcsstannak. Isten az emberrel szemben nem külső, idegen tényező és Isten nem is akar mást, mint hogy az ember a saját természetének leginkább megfelelő módon éljen. Aki Isten akaratát teszi, voltaképpen a maga természetének nemesebb törekvéseit szolgálja. — Továbbá Isten akaratának a saját lelkiismeretünkben kell megnyilatkoznia és csak annyiban kötelező, amennyiben lelkiismeretünkben tükröződik. Azért mondja az apostol : hogy az ember magában hordozza saját törvényét.² Amíg valaki lelkiismeretét követi, nem idegen és rákényszerített

¹ L. Hermann : Römische und evangelische Sittlichkeit több helyén, Mausbach : Die Kath. Moral 125 l. Kneib : Die Jenseitsmoral I.

² «Sibi ipsi sunt lex» Róm. 2, 14.

18 A LELKIISMERET A LEGFONTOSABB ERKÖLCSI ELV

erkölcs szerint él, hanem a szó igazi értelmében önmagának törvénye.

Mikor a lelkiismeret kötelező erejét hangsúlyozzuk, mindig csak a tettünket megelőző lelkiismeretet kívánjuk érteni. A cselekvést követő lelkiismeret az erkölcsi elbírálásnál csak annyiban jön számításba, amennyiben ugyanazt mondja, mint a cselekvést megelőző lelkiismeret. A cselekvés után feltámadó lelkiismereti nyugtalanság, ha a tett előtt nem jelentkezett, vagy arra mutat, hogy előbb a lelkiismeret nem úgy működött, mint kellett volna, vagy pedig csak az érzelmek hullámlázása, amelyek nem simulnak mindig az ész belátásához. A lelkiismeretben azok a megnyilatkozások, amelyek csak a cselekvés bevégezése után lépnek föl, az erkölcsi beszámításnál nem jönnek tekintetbe.

A lelkiismeret, mint cselekedeteink közvetlen erkölcsi szabálya, kötelező erejét a távolabbi, közvetett erkölcsi szabályokból, vagyis a rajta kívül álló törvényekből és végső elemzésben Isten akaratából meríti. Fontos tehát, hogy a lelkiismeret *igaz* legyen, azaz hűséges tolmácsa az erkölcsi törvényeknek, Isten akaratának. A lelkiismeret *igaz*, ha a cselekvés erkölcsi minőségét a tárgyi igazságnak megfelelően itéli meg. Ellenben *hibás* a lelkiismeret, ha nem a tárgyi igazság szerint itél.

A lelkiismeret igaz vagy hibás voltát csak magára a lelkiismeret magvát képező értelmi ítéletre szabad vonatkoztatni. Az igaz ítéletet kísérhetik ellenkező érzelmek, de ezek a lelkiismeret igaz voltát nem rontják le. Mikor valaki látja, hogy hazugság által magát nagy kellemetlenségtől menthetné meg, ha lelkiismerete mondja, hogy nem szabad hazudnia, bár érzelmei hazugságra hangolják, lelkiismerete mégis igaz marad.

A hibás lelkiismeret tévedése történhetik a legteljesebb jóhiszeműséggel is, úgy hogy tévedésünkről sejtelmünk sincs (legyőzhetetlenül hibás lelkiismeret); de tévedhet úgy is, hogy legalább is sejtjük tévedésünk lehető voltát. Ez utóbbi esetben a tévedésnek néha nagyobb utánjárással elejét lehetne venni (legyőzhetően hibás lelkiismeret); néha azonban a tévedés felderítésére hiányzanak az eszközök (legyőzhetetlenül hibás lelkiismeret). A lelkiismereti tévedés sokszor saját hibánkból származik, mert mostani vagy régebbi mulasztásunk folyománya (bűnösen hibás lelkiismeret); máskor a tévedés minden hibánk nélkül történik (bűntelenül hibás lelkiismeret).

Az igaz lelkiismeret hűséges tolmácesa lévén az erkölcsi törvénynek, kötelező ereje kétségen felül áll.

De az öntudatlanul hibás lelkiismeretet a cse-

lekvés pillanatában mi magunk sehogyan sem tudjuk az igaz lelkiismerettől megkülönböztetni. Tehát az igaz lelkiismerettől rám nézve semmiféleképpen sem különböző öntudatlanul hibás lelkiismeretet is kénytelen vagyok követni, mert igaz lelkiismeretnek tartom. Minden lelkiismeret kötelező rám nézve, amelyet igaznak tartok.¹

De mihelyt sejtelmem, kétségem merül föl, hogy helyes úton járok-e, mielőtt cselekedném, meg kell állnom és meg kell vizsgálnom, melyik a helyes út, hogy bizonyos legyek benne. Mert rám nézve csak a bizonyos lelkiismeret az erkölcsi törvény tolmácsa. Amint a lelkiismeret ítéletét kételkedve hozza, vagy egyáltalán nem is alkot magának ítéletet, már maga az erkölcsi törvény lesz előttünk kétes. Aki kétes lelkiismerettel cselekednék, azzal a tudattal cselekednék, hogy amit tesz, az esetleg bűn. Így bűn veszedelmének tenné ki magát, mert akarna valamit abban az esetben is, ha az bűn volna. Már pedig a bűnt akár feltételelesen is akarni, mindig bűn. Azért aki kétes lelkiismerettel cselekszik, mindig vétkezik. Ezt hangsúlyozza az apostol a rómaiak előtt: Mindaz, ami nem jóhiszeműleg történik, az bűn.²

¹ S. Thomas Quaest. disp. XVII. art. IV.

² Omne quod non est ex fide, peccatum est. Róm. 14, 23.

A lelkiismereti kétség megoldása.

Utvesztőn keresztül.

Lelkiismereti kérdésekben elméletileg nem mindig tehetünk szert teljes bizonyosságra. A bizonytalanság különböző okokból származhatik. Sokszor maga a törvény sem minden részében oly világos, hogy alkalmazásához kétség ne férne. Általános elvek gyakorlati alkalmazásánál is gyakran találkozunk eltérő felfogásokkal és bizonytalanságokkal. Ebből kifolyólag a bizonytalanság lelkiismereti kérdésekben igen gyakori. Így ha általánosságban igaz is, hogy sok munka felment a bőjti parancsolat alól, mégis nem mindig lehetünk abban biztosak: annyi-e a mnnkánk hogy fölment a bőjt alól. A régi tartozás tekintetében kétség merülhet föl, meg van-e már fizetve; a régi fogadalomról sokszor kételkedünk, igazi fogadalom volt-e, teljesítettük-e; régi bűnökről, megtörténtek-e vagy meggyóntuk-e. A lélek valóságos útvesztőbe kerülhet. Pedig erkölcsi téren bizonyosság nélkül mozdulni sem tudunk. Hogyan lehet az útvesztőből szabadulni?

1. Ilyenkor szilárdan ahhoz az elvhez kell magunkat tartanunk, hogy kétes lelkiismerettel soha sem szabad cselekednünk. Ha mégis cselekednünk kell, vagy cselekedni akarunk, előbb a kétségtől meg kell szabadulnunk.

A kétség néha a törvény létezése vagy helyes értelmezése körül forog, nem tudjuk eldönteni, mi egészen pontosan a törvény értelme, vonatkozik-e valamely esetre vagy nem (jogi kétség); néha pedig valamely tény marad kétes, például egy adósságkifizetésnek megtörténte (ténybeli kétség). A kétséget sokszor el lehet oszlatni a kétes törvény vagy tényállás tüzetes megvizsgálása, vagy valami jogi elv felhasználása, vagy megnyugtató tekintély nyilatkozata által.¹ A körülmények majd az egyik, majd a másik eljárást ajánlják. Így a kétség már elméletben is megszűnik és a cselekvésnek semmi sem állja útját.

A kétség eloszlatására az esetek különfélesége szerint különböző szorgalmat kell fordítani, nagyobbát ott, ahol valamely kötelező vagy kíváncsú cél eléréséről, és kisebbet ott, ahol csak egyszerű parancsolat megtartásáról van szó; ez utóbbi esetben is nagyobb igyekezettel kell a kétség elosztására törekednünk, ha a parancsolat fontosabb, szigorúbb. Semmi esetre sem kell azonban a kétség eloszlatására akkora igyekezetet kifejtenünk, amekkora fáradság vagy áldozat magának a parancsolatnak megtartásától is fölmentene.

2. Sokszor utánjárással sem sikerül a kétséget

¹ Bouquillon Theol. mor. fund. n. 283—291.

elosztatni; néha nem állnak rendelkezésünkre a szükséges segédeszközök; máskor a dolog nem csak nekünk látszik kétségesnek, hanem a tudomány ítélőszéke előtt is bizonytalan, úgy hogy a kérdés megoldásáról legalább elméletben le kell mondanunk. Ilyenkor a kétség elméletben tovább is megmarad (elméleti kétség). Hogyan lehet ilyenkor legalább gyakorlatilag megnyugtató, biztos lelkiismereti megállapodásra jutni? Ez a kérdés azért fontos, mert az erkölcsan tiltja kétség esetén a cselekvést, mert az esetleg bűnös lehet, az élet gyakran mégis sürgeti.

Ha a kétséget sem közvetlen, sem közvetett úton megoldani nem tudjuk (zavaros lelkiismeret) és a cselekvés sürget, nem tehetünk jobbat, mint hogy a biztosabb utat választjuk. Mindig biztosabb a törvényt megtartani, még akkor is, ha valószínűleg nem kötelez, mint meg nem tartani; biztosabb valamit, ami nem szükséges elhagyni, vagy későbbre halasztani, mint a kétség elosztatása előtt cselekedni. Ha más választás nincs, biztosabb a kisebb rosszat tenni, mint a nagyobb, a kevésbé valószínű rosszat, mint a valószínűbbet.

Aki még azt sem tudná megállapítani, mi kevésbé rossz, valamit megtenni vagy nem tenni, arra nézve az erkölcsi beszámítás megszűnik, mert hiányzik a szabad választás a jó és a rossz

között. Senki sem vétkezik szükségképen, azért ilyenkor bármit tesz is az ember, nem vétkezik.

Aki ilyen körülmények között a biztosabb utat választja, egész erejéből igyekszik az erkölcsi törvényt érvényre juttatni: annyit tesz, amennyit tehet, tehát semmiképen sem vétkezhetik. Elméletileg megmarad ugyan kétsége, mert a törvény bizonytalan marad; de gyakorlatilag már bizonyos abban, hogy nemcsak a törvénysértésnek szándéka áll tőle távol, hanem a törvény megtartására is megteszi a tőle telhetőt. Ennél többet senkitől sem lehet kívánni.

3. Hasonlóképen fog eljárni az is, aki elsősorban nem arra néz, szigorú kötelessége-e valami, vagy nem, hanem szívesen tesz többet annál, ami szigorú kötelessége. Az ilyen nem jön zavarba kétség esetén. Mivel kötelességénél úgy is többet szokott tenni, fölmerülő kétség esetén is szívesen megteszi azt, amiről nem tudja bizonyosan, kötelessége-e, tenni fogja nem a törvény miatt, hanem a tökéletesség szeretetéből. A jámbor ember, ha kétsége támad, hogy érvényes volt-e misehallgatása, nem sokat hányja-veti magában a dolgot, hanem, ha nem tartja is szoros kötelességének, szívesen hallgat még egy misét, mert nagyra becsüli a mise-hallgatást és nem akarja magát ettől a nagy kegyelemtől megfosztani. Jó indulatú emberek, akik nem szoktak a törvény útjáról

lelépni, rendszerint így szoktak eljárni, főképp mikor ez az eljárás nem jár nagyobb nehézséggel. Ez általánosságban egészen helyes is; bár tagadhatatlan, hogy a tökéletességre törekvő embereknek sem tanácsos mindenben és mindig épen a legbiztosabbat választani, mert ez aggályosságra vezethet.

4. Ha azonban elhatározásunkban nem épen arra nézünk, mi a tökéletesebb, hanem tudni akarjuk mi a szoros kötelességünk, még pedig egészen határozottan, pontosan : akkor nehezebbé válik a kérdés megoldása. A tökéletességre törekvő embernek is sokszor terhessé válhatik a kétes kötelesség teljesítése és azért pontosan kell tudnia, meddig terjed igazi kötelessége. Hogyan lehet ilyenkor a kétséget eloszlatni és világos helyzetet teremteni ?

Semmi kétség sincs az iránt, hogy a biztosabb részt kell választanunk mindannyiszor, valahányszor valamely fontos cél eléréséről van szó vagy eljárásunk egyébként fontos következményekkel jár. Ha a vadász nem tudja, vad-e az vagy ember, ami a bokorban mozog, nem szabad lőnie, hogy valamiképen embert ne öljön. Az orvosnak nem szabad élő emberen kipróbálni oly szert, amely ártalmas is lehet.¹

Igy mindannyiszor a biztosabbat kell válasz-

¹ S. Alph. Theol. mor. De consc. n. 42.

tanunk : 1. Valahányszor a kétség az üdvösségre szükséges dolgok körül forog. Ha valaki úgy volna meggyőződve, hogy az egyik vallásban csak valószínűleg üdvözülni, a másikban pedig bizonyosan, az utóbbi vallást kellene választania, hogy örök üdvösségét kockára ne tegye.¹ Ha valaki halálos veszedelemben nem bizonyos abban, vajon a kegyelem állapotában van-e, kötelessége magát arról mindenképen biztosítani. 2. Valahányszor a szentségek érvényességéről van szó. A szentségek fönsége és tisztelete megkívánja, hogy azokat ne tegyük ki az érvénytelenség veszélyének. Tehát a szentségeket még akkor is, ha az üdvösséghez nem okvetlenül szükségesek, oly anyaggal és alakkal kell kiszolgáltatni, hogy érvényességükhöz kétség ne férjen. Azt is megkívánja a szentségek tisztelete, hogy azokat ok nélkül hatástalanokká ne tegyük. Aki nem bizonyos, hogy a kegyelem állapotában van-e vagy sem, annak nem szabad áldoznia. Csak akkor szabad kétes anyaggal szentséget kiszolgáltatni, ha szükséges a szentséget kiszolgáltatni és ha bizonyosabb anyag nem áll rendelkezésre. Az így feladott szentséget utóbb, ha lehetséges, bizonyos anyaggal meg kell ismételni. 3. Valahányszor a kérdéses cselekedet másnak jogát érinti. Az orvos a beteget

¹ U. o. n. 43.

bizonyos szerekkel köteles gyógyítani ; az ügyvéd köteles felének bizonyos tanácsot adni, stb.

A felsorolt eseteekben tehát szoros kötelességünk a biztosabbat választani és mindent elkövetni, hogy a kitűzött célt elérjük és másnak jogát ne csorbítsuk.¹ Azért ha akár tévedésből, akár tudatlanságból ilyen esetekben nem a legbiztosabb eljárást választottuk, a hibát utólag is mindig jóvá kell tennünk. Mert a tévedés és a tudatlanság megóvnak ugyan a bűntől, de nem cselekedetünk káros következményeitől. Pedig az okozott kárt mindig lehetőleg jóvá kell tennünk, illetőleg elejét kell vennünk, hogy cselekedetünkéből senkire kár ne háramoljék.

A gordiusi csomó.

A lelkismereti kétség igen sokszor nem a felsorolt esetek, hanem csupán egyszerű parancsolatok körül forog, amelyeknek teljesítése kötelesség, elmulasztása bűn. Például felhozhatjuk a vasárnapi misehallgatást és a bőjtöt. Ha valaki ezeket önhibájából elmulasztja, bűnt követ el, lelkének árt ; de ettől eltekintve ezeknek a parancsolatoknak egyszeri vagy másszori megszegésével

¹ L. még D'Annibale : Summula I. n. 256. Bouquillon Theol. mor. fund. n. 297.

nem hiúsítja meg valamely kötelező cél elérését.¹ Ide tartoznak mindazok az esetek, amikor az önhibánkon kívüli tudatlanság, a beszámíthatatlan tévedés vagy a tőlünk nem függő fizikai akadály cselekedetünket nemcsak a beszámíthatóságától oldja fel, hanem a cselekedetnek összes káros következményeit is elhárítja.

Ez a kérdés valóságos gordiusi csomója az erkölcstannak, amelynek megoldásán a katolikus hittudósok sokat fáradoztak. A különböző megoldási módokat erkölcsstani rendszernek nevezték el. Ez az elnevezés nem épen szerencsés, hiszen az erkölcstannak nem egész rendszeréről, hanem csak egy fontosabb részletkérdéséről van szó. Részben talán ez elnevezés is oka a sok támadásnak, amely a katolikus erkölcstant ebben a pontban éri, mintha t. i. a megoldási módok egyikének vagy másikának elfogadása az egész katolikus erkölcstant befolyásolná.

Tulajdonképpen csak két megoldás lehetséges. Vagy azt mondjuk, hogy ilyen esetekben is, tehát minden kétes kérdésben a biztosabbat kell választanunk és a kétes törvényeket is mindig meg kell tartanunk; ezt az álláspontot *tutiorizmusnak* (tutior = biztosabb) nevezzük. Vagy pedig azt

¹ Ezt a megkülönböztetést hasonló értelemben megteszi már Bannez is l. Schmitt-nél *Zur Geschichte des Probabilismus.* 71. l.

mondjuk, hogy a kétes törvényt, amely minden utánjárás után is bizonytalan marad, nem kell megtartanunk ; ezt *probabilizmusnak* (probabilis = valószínű) nevezzük, mert megengedi, hogy kétség esetén bármelyik valószínű véleményt kövessük. Melyik a helyes megoldás ? A helyes megoldást a törvény fogalmának elemzése adja kezünkbe.

Mi a törvény? Cselekedeteink erkölcsi jellegének szabálya és mértéke. Hogy a törvény szabályul, mértékül szolgálhasson, legalább lényegét tekintve, határozottan felismerhetőnek kell lennie. Ha fel nem ismerhető, úgy semmit sem lehet hozzámérni. Amely mértékről az egységet nem lehet leolvasni, az a mérték semmit sem ér. A bizonytalan törvényről is azt kell mondanunk. Ha valamely törvényről nem tudom, létezik-e vagy sem, érvényben van-e még vagy nincs, kiterjed-e arra a dologra, amiről most szó van, vagy sem, ha kétes a törvénynek teljes értelme : hogyan mérhetem ahhoz cselekedeteimet, hogy lássam, megegyeznek-e az erkölcsiséggel vagy sem? A kétes törvény nem lehet szabálya, mértéke cselekedetemnek és nem tulajdoníthatok neki kötelező erőt.

Kétes és mégis kötelező törvényről szólni annyi, mint ellenmondó fogalmakat kapcsolni ; annyi, mintha azt mondanám : határozatlan határozó, felismerhetetlen útmutató. A kétes tör-

vénynél sokszor ismerjük ugyan a törvénynek szavait, a szavak értelmét, de nem tudjuk, fennáll-e vagy sem, kötelez-e vagy sem, alkalmazandó-e az adott esetre vagy sem; tehát csak bizonytalan útmutató, határozatlan határozó, megbizhatatlan mérték marad, amelyhez cselekedeteinket mérni nem lehet.¹

Azért bátran kimondhatjuk, hogy a kétes törvény nem kötelez.²

Nem úgy kell ezt érteni, mintha mindent, ami ellen bármi kétség merül fel, jogunkban állna semmibe sem venni. Még kevésbbé úgy, mintha erkölcsstani elvül vallanók, hogy valahányszor egy törvény kétes, mindannyiszor ajánlatos annak épen ellenkezőjét cselekedni. Csak azt akarjuk mondani, hogy a kétes törvénynek nincs szigorúan kötelező ereje és ha más szempont nem javasolja annak megtartását, szabad tőle eltérni.

Mivel egyáltalán soha sem szabad kétes lelki-

¹ Hasonlóképen érvel sz. Tamás Summa theol. I. II. qu. 90. a. 4.: regula autem et mensura imponitur per hoc, quod applicatur his, quae regulantur et mensurantur. Unde ad hoc, quod lex virtutem obligandi obtineat, oportet, quod applicetur hominibus, qui secundum eam regulari debent. Talis autem applicatio fit per hoc, quod in notitiam eorum deducitur ex ipsa promulgatione. Hasonlóan a többi hittudós l. szent Alfonznál: Morale systema n. 57—59, Bouquillon Theol. m. fund. n. 299.

² Lex dubia non obligat. Lex dubia lex nulla. In dubio stat libertas — mondják a hittudósok.

ismerettel cselekedni, a most felállított elvet sem szabad úgy magyarázni, mintha a kétes törvény esetében ez szabad volna. Hiszen épen abból az elvből kifolyólag, hogy a kétes törvénynek nincs kötelező ereje, a kétes lelkiismeret ilyen esetekben megszűnik kétes lenni és bár a törvény kétsége elméletileg még fennáll, lelkiismeretünk gyakorlatilag bizonyossá válik. Ez közvetett eljárási mód a lelkiismereti kétség megszüntetésére, a melynek segítségével bizonyosságra tehetünk szert akkor, amikor közvetlenül sehogy sem tudunk bizonyos lelkiismeretre szert tenni.¹

Ezzel szemben áll a másik megoldási mód, amely szerint mindig lehetőleg a biztosabb utat kell választani; tehát kétség esetén is meg kell még tartani a parancsolatot, mert ez biztosabb, mint az ellenkező.

Nem lehet ennek az elvnek bizonyos jogosultságát tagadni. A fentebbiekben igen sok esetben elismertük, hogy kétség esetén tanácsos a biztosabb utat követni, sokszor kötelesség is.² De most

¹ Hasonlít ez az eljárás ahhoz a háromszögelési feladathoz, mikor a távolságot, melyet természeti akadályok miatt nem tudunk közvetlenül felmérni, közvetve, a háromszög többi adataiból számítjuk ki.

² Ilyen értelemben mondja a *corpus juris can.*: *Nos attendentes, quod in his, quae salutem animae respiciunt, ad vitandos graves remorsus conscientiae pars securior est tenenda.* Clem. V. tit. 11. c. 1. Exivi és másutt hasonló helyek.

az a kérdés, lehet-e ezt minden esetben kötelező elvül felállítani és kimondani, hogy a kétes törvény épen úgy kötelez, mint a bizonyos törvény? Ezt így általánosságban nem lehet fenntartani, mert a kétes törvénynek magában véve nincs kötelező ereje.

Tehát a tutorizmust általános erkölcsi elvnek nem fogadhatjuk el. Erkölcsi köteleességet nem lehet olyan bizonytalan alapon felépíteni, aminő a kétes törvény. Bizonyos kötelezettség csak bizonyosan felismerhető törvényre támaszkodhatik.

Tehát fenntartás nélkül el kell fogadnunk a probabilizmust, hogy t. i. egyszerű parancsolatoknál, amelyeknek nincs további kihatása, komoly és meg nem oldható kétség esetében a kötelezettséget nem lehet fenntartani. Meg nem oldható kétség alatt azt értjük, amely a dolog fontosságának megfelelő utánjárással nem oldható meg. Amint minden pozitív törvény és parancs kötelező ereje megszűnik akkor, ha annak teljesítése aránytalanul nehéz volna, úgy a törvények körül fennálló kétség eloszlatására is csak annyi igyekezetet kell fordítani, hogy az ne járjon aránytalanul nagy áldozattal vagy fáradsággal utánjárással.

Ezt az elvet, amely a probabilizmus alapját képezi, más tereken is vallja a közfelfogás. Máستól nem követelhetek többet, mint ami neki szí-

gorúan bebizonyítható kötelessége. A büntetőjog is elismeri, hogy csakis a bizonyosan megállapítható vétségért lehet büntetni. Semmiféle bíró sem fog valakit arra kötelezni, ami nem teljesen világos és bizonyos kötelessége.

Ami a probabilizmus alkalmazhatóságát illeti, azt alkalmazni kell mindenféle törvényre, amely nem teszi valamely cél elérését is kötelességünkkel, tehát a természeti és tételes törvényre, istenire és emberire egyaránt. Mivel azonban a természettörvények többnyire eszközül szolgálnak valamely kötelességszerű cél elérésére, a probabilizmust leggyakrabban mégis a tételes törvényeknél alkalmazzuk. A probabilizmus használata kiterjed a kétség minden fajára, a jogi és ténybeli kétségre egyaránt.¹

A hittudósok egy része a probabilizmus alkalmazását szűkebb körre szorítja. Különbséget tesznek az előbb érvényben nem levő törvény életbelépése és a már érvényben levő törvény megszűntetése között. Az előbbire alkalmazzák a probabilizmust, az utóbbira nem. Szerintök, ha valaki

¹ Szent Alfonz Theol. mor. I. I. n. 41. 42. D'Annibale Summula I. n. 256. tagadják ugyan, hogy ténybeli valószínűség esetén szabad a probabilizmussal élni. De ők sem mondanak mást, mint mi, mert ténybeli valószínűség alatt azokat az eseteket értik, mikor valaminek érvényes vagy érvénytelen voltáról van szó.

kétkedik fogadalmat tett-e vagy nem, alkalmazhatja a probabilizmust; ha azonban bizonyos, hogy fogadalmat tett, de nem bizonyos, hogy annak eleget tett-e, nem alkalmazhatja a probabilizmust, hanem a tutorizmust kell követnie,

A kérdésteljes megvitatása hosszadalmas volna.¹ Röviden csak arra utalunk, hogy a kötelező erő hiányát kétes törvénynél a legteljesebb általánosságban bizonyítottuk be; tehát semmiféle megkülönböztetést sem fogadhatuuk el; a probabilizmust egyaránt alkalmazhatjuk, akár új törvény életbeléptetése, akár egy régi törvény érvényessége válik kérdésessé.

A probabilizmus a mai protestáns írók támadásainak állandó céltáblája, miatta egyenesen erkölcstelenségről vádolják a katolikus erkölcstant. Ez annál nagyobb igazságtalanság, mert más tereken a probabilizmus elvét mindenki vallja, anélkül, hogy ezért a legcsekélyebb szemrehányásnak volna kitéve.

Szigorúság és engedékenység.

Az általános alapelv dolgában a kath. erkölcstan művelői között nanapság alig van eltérés. Mindenki megegyezik abban, hogy csak bizonyos tör-

¹ Az ú. n. birtoklási elv alkalmazásáról a probabilizmus kérdésében I. Bouquillon i. m. n. 302.

vénytől lehet bizonyos kötelezettséget levezetni ; olyan törvényre, amelynek kötelező ereje bizonytalan, senkit sem lehet szigorúan kötelezni, legfeljebb ajánlásnak lehet helye.

De tág tere nyílik a vélekedésnek, ha meg akarjuk határozni, meddig marad valamely törvény bizonyos és mikor válik bizonytalanná. Aki szigorúságra hajlik, csak a legritkább esetben fogja a törvényt bizonytalannak mondani, ellenben a szabadabb felfogásúak könnyen mondanak valamit bizonytalannak, nem kötelezőnek.

A szigorúbbak felfogása szerint kétség esetén nagyon kell arra nézni, melyik a valószínűbb nézet, az-e, hogy a törvény érvényben van, kötelez, vagy a másik, hogy nem kötelez. Abból indulnak ki, hogy a valószínűbb mindig közelebb áll az igazsághoz, mint a kevésbé valószínű ; tehát annak, aki az igazságot keresi, ha már bizonyosságra nem tud szert tenni, a valószínűbbet kell követnie. Azért, ha valószínűbb, hogy a törvény nem kötelez, ezt a valószínűbb véleményt követhetem. De ha a másik valószínűbb, t. i. hogy az a törvény kötelez, azt meg kell tartanom. Ez az ú. n. probabilitörizmus, a valószínűbb vélemény iskolája.¹

A probabilitörizmus érvelése első tekintetre

¹ L. Gonet De opin. prob. a. 2. §. 2. lásd Bouquillon Theol. mor. fund. n. 298.

ellenállhatatlannak látszik. Kétségtelen, hogy mindig azt kell keresnünk, ami az igazsághoz közelebb jár, és ha megtaláltuk, aszerint kell cselekednünk. De a dolgot jobban megfontolva látjuk, hogy éppen ez a kérdés, melyik vélemény jár közelebb az igazsághoz és ezt a probabilitáselmélet sem oldja meg. Igaz-e, hogy a valószínűbb közelebb jár az igazsághoz, igazabb, mint az ellenkező kétségszerűbbé valószínű? Hisz éppen ez a kérdés, amit a megoldandó esetben nem tudunk eldönteni. Ha ezt el tudnánk dönteni, már nem volnánk kétségben az iránt, mit kell tennünk.

Tulajdonképpen arról, melyik áll közelebb az igazsághoz, nem is lehet beszélni. Két ellentétes vélemény közül az egyik nemcsak közel jár az igazsághoz, hanem egyszerűen maga az igazság; a másik pedig nem kisebb vagy nagyobb távolságban áll az igazságtól, hanem egyszerűen nem igaz. A valószínűbb véleményről sem lehet mondani, hogy közelebb jár az igazsághoz, mint a másik, hanem vagy egészen igaz, vagy egészen nem igaz. A valószínűbb vélemény lehet téves is; ebben az esetben nagyon messze van az igazságtól, t. i. annak éppen ellenkezője. Ime egy példa! Egy edényben tíz vörös és csak egy fekete golyó van; behunyt szemmel egy golyót húzok és az történetesen a fekete. Mielőtt megnézném, hogy minőt húztam, valószínűbbnek tartom, hogy vöröset. Ez a való-

színűbb vélemény, és mégis téves. A valószínűbb igen sok esetben lehet téves és a kevésbbé valószínű igaz.

A valószínűséget nem szabad úgy felfogni, mintha az az igazságnak bizonyos hányada volna, úgy, hogy a valószínűbben több volna az igazságból és a kevésbbé valószínűben pedig kevesebb. Az igazság nem osztható részekre és a valószínűség nem az igazságnak bizonyos számú hányad részeiből áll. A valószínűség és valószínűtlenség csak a mi megismerésünkre vonatkozik; a magyar szó szerint csak a szint, tehát a külső benyomást mutatja, más szóval a látszatnak fokait, vagyis azt, milyen mértékben látszik valami igaznak, nem pedig az igazság részeit és fokait. Sok esetben a valószínűbben semmi sincs az igazságból és a kevésbbé valószínű maga a színigazság.

A probabilitizmusban tehát csak az az igaz, hogy többnyire azt követjük, ami valószínűbb és másoknak is ezt tanácsoljuk; de csak azért, mert ajánlatosabbnak, de nem azért, mert kötelezőnek tartjuk. De ha arról van szó, vajon a valószínűbb kötelező törvény erejével bír-e, tagadólag kell válaszolnunk. Kötelező ereje csak a bizonyosan felismert törvénynek van.¹

¹ Sz. Alfonz Systema morale n. 83a.

A probabilitizmust első tekintetre össze lehet téveszteni a tutiorizmussal, azonban attól lényegesen különbözik. A tutiorizmus minden esetben sürgeti a kétes törvény megtartását; ellenben a probabilitizmus nem sürgeti olyankor, amikor nagyobb valószínűség szól amellett, hogy a törvény nincs érvényben. Ugyanis a probabilitizmus mindig a valószínűbb véleményt tartja igaznak, tekintet nélkül arra, hogy az a törvény mellett, vagy ellene szól-e. Ellenben tutiorizmus mindig a törvény mellett szóló véleményt tartja igaznak, tekintet nélkül arra, hogy ez-e a valószínűbb, vagy a kevésbé valószínű vélemény.

Másik szélsőségbe estek az ú. n. laxisták. Visszaéltek a probabilitizmus alapelvével, hogy a kétes törvénynek nincs kötelező ereje, és azt ott is alkalmazták, ahol indokolatlan, sőt veszedelmes volt. Egyesek minden fölmerülő aprólékos kétséget anélkül, hogy az ember annak eloszlatását komolyan megkísérlette volna, elégnek tartottak arra, hogy valamely törvény elveszítse kötelező erejét. Mások olyankor is, mikor köteles cél eléréséről van szó, amikor a cél elérése érdekében mindig a biztosabbat kell választani, megengedték a valószínű vélemény használatát.

A laxismus természetesen sohasem volt igazi iskola, hanem egyes tudósok tévedése. Amikor

XI. Ince pápa ennek a laza felfogásnak több rész tételét elítélte,¹ ez az irány kegyelemdőfést kapott. Most is előfordul egyes íróknál egy-egy lazább nézet, de ezen nem lehet csodálkozni, hiszen efféle kilengések minden tudományszakban előfordulnak.

A középut.

A túlszigorú és a túlengedékeny irányok között középen tart az ú. n. probabilizmus, amelyet mint egyedül helyes, következetes rendszert követnünk kell. Elve, hogy ahol semmi más nem forog kockán, mint valamely törvény teljesítése, ha az illető törvény ellen komoly és el nem oszlatható kétség merül fel, annak a törvénynek mindaddig, míg a kétség fönnáll, nem lehet szigorúan kötelező erőt tulajdonítani.

A probabilizmus ellen azt a komoly ellenvetést szokták felhozni, hogy benne az a törekvés nyilvánul meg, hogy az erkölcsi kötelezettségeket a legcsekélyebbre szállítsa le; úgy, hogy nem annyira a törvények megtartását, hanem meg nem tartását mozdítja elő. Ha ez így volna, úgy a probabilizmust hibás erkölcsi elvnek kellene tekintenünk, mert tényleg erkölcstelen, laza életre vezetne.

¹ 1679. márc. 2. l. Denzinger-Bannwart Enchiridion n. 1151, 1153, 1154, 1185, 1207.

Ha az erkölcsi rendszereket egymással ebből a szempontból összehasonlítjuk, azt kell mondanunk, hogy nem az a legtökéletesebb rendszer, amely a legtöbb kötelezettséget állítja föl, sőt mást, mint merev kötelezettséget nem is ismer. Sokkal tökéletesebb és az erkölcsiségre jótékonyabb hatású az a rendszer, amely a szigorú törvények mellett a szabad választásnak, a nemes felbuzdulásnak és az önkéntes áldozatnak is hagy helyet. Ezt a követelményt egy rendszerben sem találjuk meg oly tökéletesen, mint éppen a probabilizmusban. Megállapítja, mi a szigorúan kötelező törvény; de a többi sem veti el, hanem az aszkézis, az önkéntes erénygyakorlat számára tartja fenn; egyensúlyba hozza tehát a törvény és a szabadság követelményeit. Nem csak nem vezet laza életre, hanem a történelem éppen arról tanuskodik, hogy amikor a gyakorlati életben leginkább megvalósulnak a kereszténység elvei, tudományos téren akkor van a probabilizmusnak legtöbb követője. Ellenben a probabilitizmus voltaképpen mint az erkölcsök meglazulásával szemben beálló tudományos visszahatás jelentkezik, nem pedig mint a szorosan vett tudományos munka, a theologiai vizsgálódás gyümölcse.

A szélső irányok között a középúton jár a probabilizmus.

Az egyik oldalon állnak : a *tutiorizmus*, a legszí-

gorúbb irány, amely minden kétes törvény megtartását épen úgy kívánja, mint a legbizonyosabbert; (az iskolán belül meg lehet különböztetni a teljesen merev tutorizmus mellett egy kissé hajlékonyabb irányt); továbbá a *probabiliorizmus*, amely a kétes törvények megtartását csak akkor sürgeti, ha nem az ellenkező, a szabadságnak kedvező felfogás a valószínűbb; ha ez a valószínűbb, akkor a kétes törvényt nem tekinti kötelezőnek.

A másik oldalon áll: a *laxizmus*, amely a törvényeket könnyelműen kezeli és azokat komolyok nélkül kéteseknek, tehát nem kötelezőknek nyilvánítja.

A középen álló *probabilizmus* szerint a kétes törvény, amely a tisztázására fordított becsületes igyekezet után is kétes marad, nem kötelező, még pedig tekintet nélkül arra, hogy egyformán valószínű-e a törvény mellett s a törvény ellen szóló két vélemény, vagy pedig az egyik valószínűbb, mint a másik.

Ennek hangsúlyozása az ütközőpont a *probabilizmus* és a legifjabb iskola, az ú. n. *aequiprobabilizmus* között. Az *aequiprobabilizmus* is elfogadja alapelvül, hogy a kétes törvény nem kötelező, de csak bizonyos korlátozással, t. i. tekintettel van a két szemben álló vélemény valószínűségének mértékére. A törvényt csak addig tekinti kétesnek, míg az ellene szóló érvek leg-

alább is oly valószínűek, mint a mellette szólók. Ha azonban a törvény ellen szóló érvek valószínűsége kisebb, mint a mellette szólóké, a törvényt bizonyosnak és kötelezőnek tekinti.

Az aequiprobabilizmus enyhébb a probabiliorizmusnál; a probabiliorizmus csak akkor ismer el valamely törvényt kétesnek, ha érvénytelensége nagyobb valószínűséggel bír, mint érvényessége; ellenben az aequiprobabilizmus már akkor is kétesnek tekinti a törvényt, ha érvénytelensége csak oly valószínű, mint érvényessége. De szigorúbb a probabilizmusnál, amely már akkor is kétesnek tekinti a törvényt, ha annak érvénytelensége, ha nem is oly mértékben valószínű, mint érvényessége, de mégis igazán valószínű.

A három rendszert szemléltető alakban így lehet egymással szembe állítani :

ha a valószínűség	
a törvény mellett	< mint a törvény ellen
(tutorizmus szerint kötelez)	
probabiliorizmus szerint	} nem kötelez
aequiprobabilizmus szerint	
probabilizmus szerint	
a törvény mellett	= mint a törvény ellen
probabiliorizmus szerint: kötelez	
aequiprobabilizmus szerint	} nem kötelez
probabilizmus szerint	

a törvény mellett > mint a törvény ellen
 probabíliorizmus szerint } kötelez
 aequiprobabilizmus szerint }
 probabílizmus szerint: nem kötelez.

Az aequiprobabilizmus azon a felfogáson alapszik, hogy valamely vélemény csak addig igazán valószínű, amíg körülbelül olyan fokával a valószínűségnek bír, mint az ellenkezője; amint annál kevésbé valószínű, tulajdonképen már nem valószínű, mert ellenkezője erkölcsileg bizonyos. Ha tehát a törvény érvénytelensége mellett kevesebb és gyöngébb érv szól, mint érvényessége mellett, a törvény nem kétes, hanem erkölcsileg bizonyos.¹

Az aequiprobabilizmusnak ez a felfogása helytelen. Tévedés az, hogy két ellentétes vélemény mindegyike csak akkor valószínű, ha körülbelül egyformán valószínűek és amint az egyik kevésbé valószínű, meg is szűnik valószínű lenni és az ellenkező erkölcsileg bizonyos lesz. Lehet valami kevésbé valószínű, mint az ellenkezője és mégis igazán valószínű, sőt esetleg való is. Látszatok szólhatnak mindkét oldal mellett; és a valóságnak nagyobb látszata még nem valóság, a valóságnak kisebb látszata még nem valótlanság.

¹ Illud proprie dicitur et est probabile, quod motivo innititur fallibili quidem, sed absolute gravi ac relative graviori. Caigny: *Apologetica de aequiprobabilismo* Alphonsiano p. 41.

ság. Az erkölcsi bizonyosság pedig lényegesen különbözik a legnagyobb fokú valószínűségtől is; mert a valószínűség sohasem zárja ki az attól való komoly félelmet, hogy mégis az ellenkező lehet igaz; az erkölcsi bizonyosság pedig ezt kizárja. Azért bölcsészetiileg csak a probabilizmus állja meg a helyét.

Történeti visszapillantás.

A lelkiismereti kétség kérdése a régi írókat is foglalkoztatta, de annak tudományos feldolgozásával csak az újabb időkben találkozunk.

A szent atyák is erősen hangsúlyozzák, hogy amíg valami kétes, azt nem lehet szigorúan kötelességgé tenni, hanem kinek-kinek szabadságára kell bízni. Megtaláljuk ezt az elvet Lactantiusnál, nazianzi szent Gergelynél, szent Vazulnál és gyakran fordul elő szent Ágostonnál. Szent Ágoston szerint a katona nyugodtan engedelmeskedhetik, ha nem tudja is eldönteni, hogy az, amit neki parancsolnak, Isten törvényébe ütközik-e vagy sem; ha valaki nem tudja, nem való-e valami eledel pogány áldozati oltárról, minden aggodalom nélkül «sine ullo conscientiae scrupulo» elhasználhatja.¹

¹ Contra Faustum Manichaeum l. 22 cp. 75. Epist. 47. ad Publcolam n. 6. A szentatyák ide tartozó nyilatkozatait l. Bouquillon l. m. n. 304.

A római jogban is uralkodó elv volt, hogy bizonytalanság esetében az enyhébb véleményt kell követni, a bizonytalan kötelességet nem lehet szorgalmazni. Ebben egyetértenek a legnagyobb tekintélyek: Pomponius, Ulpianus, Gajus.¹

A kánonjog a kétes törvényről még nem állít föl mindent összefoglaló általános elvet. Egyes jogi esetek eldöntésében sem egészen következetes. Némelykor a kétes kötelességet nem szorgalmazza;² máskor megint azt mondja, hogy kétes esetekben a biztosabb utat: a «pars tutiort» kell követni.³ Különben ne feledjük, hogy a cselekedetek jogi és erkölcsi elbírálása nem mindig fedi egymást.

A trienti zsinat előtti hittudósoknál sem találkozzunk még a kérdésnek rendszeres feldolgozásával. Nem térhettek ugyan ki a lelkiismereti kétség kérdése elől, de inkább csak a Corpus Juris talaján maradtak. Az egyes eseteket inkább lexikon-szerűen tárgyalták s majd ezt, majd azt az elvet alkalmazták. Nem tettek még különbséget elméleti és gyakorlati kétség, elméletileg kétes tételek és gyakorlatilag kétes lelkiismeret között és így hasonló esetekben is eltérően ítélték. Néha

¹ Maurer: Die sententia tutior im römischen Recht. Zeitsch. f. kath. Theol. 1910. 404. l.

² L. D'Annibale Summula I. n. 263. (5.).

³ L. Schmitt Zur Geschichte des Probabilismus. 7. l.

probabilistáknak, máskor tutoristáknak látszanak.¹

Csak a XVI. század közepe felé kezdik a kérdést elvi alapon tárgyalni. Tüzetesen foglalkoznak vele Antonius de Corduba († 1578) és Martinus Navarrus Azpilcueta († 1586); amaz probabiliorista, emez probabilista.²

Rendszeresebben és következetesebben foglalkozik vele a dömés Bartholomaeus Medina; a probabilizmus elvének ugyan nem ő a feltalálója, hanem ő az első, aki azt rendszerbe öntötte.

Vele egyidőben vagy kevéssel utána más rendek tagjai is foglalkoztak a kérdéssel és szintén a probabilizmust tanították. Tanításuk akkortáiban nem találkozott ellenmondással és a XVII. század közepéig uralkodott. A dömések közül a probabilizmushoz csatlakoztak: Bannez, Didacus, Alvarez, Lopez; az augustinusok közül: Salon, Petrus Aragon, Beja; a minoriták közül: Angles; a jezsuiták közül: Henriquez, Sa, Molina, Suarez, Valentia, Thomas Sanchez, Vasquez, Lessius, Tanner, Becanus, Reginaldus, Coninck, Laymann.³

Azonban náluk, kivált a korábbiaknál, a probabilizmus még kiforratlan. A helyes elv még nincs salakjától megtisztítva. Megokolásában is

¹ Schmitt i. m. 10 l. ² U. o. 23 és 27 l.

Schmitt i. m. több helyén és Bouquillon i. m. n. 306.

csak tapogatóznak. Alkalmazásában nem egyszer tévedésbe esnek. Többen, Medina és Sanchez is, a probabilizmust mindenféle kétségre alkalmazták, olyanokra is, aminőkre az nem alkalmazható, szentségek érvényességére is.¹

E fogvatkozásoktól a probabilizmus csak idők múltán tisztult meg. Elsők, akiknél a probabilizmus kifogástalan szabatossággal van körülírva, a két nagy jezsuita hittudós, Suarez és Lessius. A probabilizmus ebben a tökéletesített alakjában hamarosan uralkodóvá lett a kath. erkölcstanban.²

A nagynevű tudósok elméleti műveikben a probabilizmus elvének helyes kifejtésére nagy gondot fordítottak. Ellenben a gyakorlati életszámára kézikönyveket gyártó íróknál tovább bújánoztak különféle laza nézetek. Mutius Vitelesci jezsuita generális (1615—1645) szükségesnek látta rendjének tanárait és íróit figyelmeztetni, hogy csak olyan nézeteket tanítsanak, amelyeket nagytekintélyű hittudósok pártolnak.³ Ekkortájtban a probabilizmusnak, mely eddig ellenmondással nem találkozott, egyes probabilisták laza nézetei miatt sok és hatalmas ellensége támadt.

¹ Schmitt i. m. 63.—65. l.

² Mastrius és Gonzales Lehmkuhnál Theol. mor. I. n. 152.

³ Bouquillon i. m. 132.¹ l.

Az első, aki a probabilizmust megtámadta, Bianchi jezsuita volt, Candidus Philaletes néven *De opinionum praxi* című művét írta ellene. A probabilizmusnak született ellenségei voltak a janzenisták. Támadásaik 1650 óta változatlan hévvel folytak a XVIII. század végéig.¹

A probabilizmus ellenségei között legnevezetesebb a matematikus és filozófus Blaise Pascal. Pascal 1656-ban, Louis de Montalte álnév alatt, *Lettre écrite á un provincial par un de ses amis sur le sujet des disputes présentes de la Sorbonne* címen 18 levél alakjában röpiratot adott ki, amelyben a jezsuitákat a gúny minden fegyverével támadja a janzenizmus ellen emelt vádjaiért és főképp a probabilizmusért (V—XV. levél). A Provinciales tulajdonképeni szerzői Pascalnak Port Royal-i janzenista barátai voltak, akik az ő számára kivonatokat készítettek a jezsuita erkölcsi irók műveiből. Pascal feladata ezeknek szellemes csoportosítása volt. Pascal a kipellengérezett nézeteket legnagyobb részben Escobarból² veszi, de szerepelnek nála mások is, mint Cellot, Fillucci, Molina, Reginaldus, Bauny, Sa, Sanchez, Caramuel is. Pascalnál fordulnak

¹ L. Manhart : *De ingenua indole probabilismi*. Migne Theol. curs. compl. t. XI.

² Liber theol. mor. XXIV. Sec. Jesu doctoribus reseratus.

elő hiányos, a szövegből kiszakított, igazi értelműből kiforgatott idézetek is; de sok nézet, amelyeket méltán gúnyol ki, tényleg úgy fordul elő kora íróinál. Azonban nagyon igazságtalan, amikor ezeket a laza nézeteket a jezsuiták különleges tanításaként mutatja be, mert a jezsuita íróknak csak egy részénél találhatók és más szerzők íróinál is épen úgy előfordulnak.¹ Mivel Pascal vádjait irodalmi szempontból klasszikus külsőbe öltöztette, azokat minden cáfolás dacára mégis ma is állandóan olvassák és elhiszik. Ezek révén terjedt el az az igazságtalan felfogás, hogy a probabilizmus jezsuiták sajátos rendszere és hogy a kezdetleges probabilizmus minden kinövésével együtt képezi a jezsuita erkölccsant.²

Egyes probabilisták laza nézetei, Pascal Provinciales-jei és az elhatalmasodó janzenizmus egyre többet térítettek át a probabilizmustól a probabiliorizmushoz, sőt a tutorizmushoz. Ezek fölött a kérdések fölött nagy viták indultak, ez volt a

¹ Daniel a IX. levélben jezsuitákból idézett helyeket egytől-egyig ugyanolyan értelmű, de dőms szerzőktől származó idézetekkel helyettesítette. L. Mollenier *Les Provinciales* II. k. 283 l.

² Különösen Escobart hozta rossz hírbe; szellemeskedése folytán escobarder a francia nyelvben szállóige lett a ravaszkodás jelzésére. Escobar becsületét Weiss veszi védelmébe: P. Antonio de Escobar. *Klagenfurt*. című művében.

nagy erkölcstani harcok korszaka, amely végre is sok még nem eléggé tisztázott kérdés teljes megvilágítására vezetett.

VII. Sándor pápa 1665. szept. 24-én 28 pontban kárhoztatta az akkori íróknak kirívóan laza nézeteit, köztük többet, amelyet Pascal a Provinciales-ben kipellengérezett; az 1666. évben ismét 17 tételt. XI. Ince pápa pedig 1679. márc. 2-án újabb 65 tételt kárhoztatott. A legutolsó csoport a laxizmust mint rendszert is kárhoztatja,¹ továbbá sok szerzőnek azt a nézetét, hogy a probabilizmust a szentségek érvényessége dolgában és bírói ítéleteknél is lehet alkalmazni; végül ismét sok tételt a Provinciales-ből.

Ettől az időtől kezdve a theatinusok, dömések és mások elfordultak a probabilizmustól, amelyet laxizmusnak bélyegeztek és a probabíliorizmushoz csatlakoztak. A helyzet a jezsuitarendben is nehézzé lett. XI. Ince pápa közbelépésére, aki maga is probabíliorista volt, 1687. július 6-án Thyrsus Gonzalest választották generálissá, aki tanár korában könyvet írt a probabíliorizmus mellett, de annak kiadására nem kapott engedélyt. Most

¹ 3. «Generatim dum probabilitate sive intrinseca, sive extrinseca, quantumvis tenui, modo a probabilitatis finibus non exeatur, confisi aliquid agimus, semper prudentes agimus.» Ez a tétel Viva szerint Tamburininál, Bressernél és Amico-nál fordul elő.

a pápa biztatta, hogy rendjét térítse el a probabilizmustól és szigorúbb elvek tanítására utassítsa. Gonzales ki is akarta adni előbb írott könyvét, de rendtársai nagyon ellenezték. Végre 1694-ben *Fundamentum Theologiae moralis* címen mégis megjelent a könyv, de Gonzales kihagyta belőle mindazt, amit rendtársai a szerzetre sérelmeseknek találtak. Ezzel a vihar lassanként elsimult.¹

A janzenizmus életre keltette a tutorizmust, melynek hívei abból indultak ki, hogy soha sem szabad magunkat bűn veszélyének kitenünk; már pedig, mondták, a bűn veszélye megvan, ha bármily magas fokban valószínű véleményt követünk is. T. i. összetévesztették az elméleti és gyakorlati kétséget. Aki gyakorlati kétséggel cselekszik, azaz mikor valamit tesz, nem tudja bizonyosan, szabad-e tennie, vagy sem, magát mindig bűn veszélyének teszi ki. Ellenben olyan kérdésekben, melyek elméletileg kétesek maradnak, a probabilizmus útmutatása szerint gyakorlatilag bizonyos lelkiismeretre juthatunk el és a bűn veszélyét teljesen elkerüljük. Az irány főképviselőjének, Sinnichiusnak († 1666) munkájában «Saul ex-rex» fordul elő a tutorizmus alapítója, melyet VIII. Sándor pápa 1690. dec. 7-én

¹ L. Döllinger-Reusch : *Geschichte der Moralstreitigkeiten*.

kárhoztatott: «még a valószínű vélemények legvalószínűbbjét sem szabad követni.»¹ A merev tutorizmust képviselik kivüle Pascal és Wendrock (Nicole).

A merev tutorizmus helyébe a XVII. és XVIII. századbeli löweni tanárok a rendszernek némileg enyhébb alakját állították: ahhoz, hogy a cselekvés megengedett legyen, nem ugyan feltétlen, de erkölcsi bizonyosságot kívántak. Így tanítottak: Steyaert († 1701.), Opstraet († 1720), Henricus a S. Ignatio († 1719.), Dens és később Gerdil († 1802.).

A XVII. század közepétől a dömések és mások a probabilióristákhoz csatlakoztak. Ezek közül a merevebbek a tutoristáktól alig különböznek; Antoin, Gazzaniga, Patuzzi, Habert szintén olyan nagyfokú valószínűséget kívánnak, amely erkölcsi bizonyossággal ér föl. A kevésbbé merev probabilióristák szerint két vélemény közül helyesen csak azt lehet választani, amelyik jobban megokolható és közelebb jár az igazsághoz, azaz a valószínűbbet.

A hittudósok később is megoszoltak: nagy részük a probabilizmust, másik részük a probabiliórizmust követte.

¹ Denzinger-Bannwart n. 1293: non licet sequi opinionem vel inter probabiles probabilissimam.

A későbbi erkölcsstani viták középpontjában Liguori szent Alfonz áll.

Ő a probabilitaristák iskolájából került ki, de átlátva ezek túlzásait, a probabilizmushoz szegődött és mint író ezt szolgálta. Fő művének, a *Theologia Moralis*nak első öt kiadásában a probabilizmus elveit aggodalom nélkül alkalmazta. A hatodik kiadásban (1767.) bizonyos változás észlelhető. Nem mondja, hogy rendszert változtatott volna, vagy hogy előbbi felfogását visszavonná, hanem csak azt jelzi az előszóban, hogy amit a lekiismeretről írt, azt újra átgondolta és jobb, világosabb alakba öntötte.¹

Ettől kezdve a probabilizmus alapelvét óvatosabban, sőt aggodalmasabban szövegezi. Hangsúlyozza, hogy ha a törvény érvényessége mellett sokkal nagyobb a valószínűség, mint érvényessége ellen, akkor a törvény már nem kétes, hanem kötelező.² A törvény csak addig igazán kétes, míg mindkét oldalon olyan érvek vannak, hogy egyik oldalra sem hajlunk. Amint az egyik vélemény határozottan valószínűbb, a másik pedig kevésbé valószínű, akkor nem szabad a valószínűbb véleményről elpártolni.

¹ Monitum ad lectorem. L. Gaudé. S. Alph. Opera moralia I. praefatio editoris.

² Ezzel a kérdéssel itt behatóbban nem foglalkozhatunk. A *Systema morale* ide vágó helyei n. 54, 55, 56, 60, 61, 69, 83.

A részletkérdésekben azonban ezentúl is régi álláspontján maradt; az egyes esetek elbírálását jelentékenyen nem módosította, sőt a probabilizmus alapelvét tovább is magáénak vallotta.¹ A különbség csak az, hogy előbb a kétes törvény kötelező voltát egyszerűen tagadásba vette és az ellentétes vélemények valószínűségének fokait figyelmen kívül hagyta; most pedig a mondott értelemben a törvényt csak abban az esetben tekintette kétesnek, ha érvényessége mellett kisebb valószínűség, vagy mellette és ellene egyforma valószínűség szól.

A hittudósok egy része őt ezért a formulázásért egy új rendszer, az aequiprobabilizmus (aeque probabilis = egyenlően valószínű) megalapítójának tartja. Azonban ezt a felfogást nem lehet sz. Alfonz többi nyilatkozataival összhangba hozni. Úgy látszik, hogy ő 1767. után látva a janzenisták izgatását a probabilizmus ellen, önvédelemből nem akarta probabilizmusát erősen hangsúlyozni, hanem inkább ki akarta domborítani a nagy távolságot, amely őt a laxismustól elválasztja; csak ezért mondja, hogy ő nem probabilista, hanem probabiorista.² A laxista írók épen a probabilizmus formulájával éltek vissza; igye-

¹ Systema morale n. 61 és 83.

² Döllinger-Reusch I. m. 431—5 I. Gaudé: S. Alph. Opera moralia Praefatio editoris XX—XXI. I.

kezett tehát azt a gyakorlati élet számára úgy fogalmazni, hogy azzal egykönnyen ne lehessen visszaélni.

Sz. Alfonz Erkölcstanát ennek dacára életében és egy darabig még halála után is hevesen támadták, kivált a janzenisták. Több püspök el is tiltotta az ő könyveit. De tanai, kivált boldoggá avatása után, mindinkább terjedtek. A boldoggá (1816) és szentté (1839) avatási eljárása alatt iratait is átvizsgálták. Ennek a vizsgálatnak alapján a Ritus-kongregáció 1803-ban kimondotta, hogy műveiben «semmi kifogásolni valót» sem találtak. XVI. Gergely a szentté avatási bullában azt mondja, hogy az ő műveit a botlás veszélye nélkül lehet követni.¹

Franciaországban tanainak előharcosa Gousset volt, a későbbi reimsi érsek és bíboros. Mint besançon-i tanár ismerkedett meg Sz. Alfonz műveivel és védelmükre írta 1832-ben *Justification de la théologie morale du b. Alphonse de Liguori* című művét. Mivel a besançon-i egyházmegyében is többen voltak, akik szent Alfonz erkölcstanát lazának s a lelkekre veszedelmesnek tartották, mint általános püspöki helytartó 1831-ben Rohan bíboros útján a következő két kérdést intézte a római Poenitentiariához: 1. «Nyugodtan

¹ *Ejusdem opera inoffenso prorsus pede percurri a fidelibus possunt.*

követheti-e az erkölcsstan tanára előadásaiiban b. Liguori Alfonz tanait? 2. továbbra is megengedhető-e, hogy a gyóntató b. Liguori Alfonznak összes nézeteit kövesse tisztán csak azért, mert a Szentszék azokban semmi kifogásolni valót nem talált?» A Kongregáció azt felelte, hogy a theologiai tanárok és a gyóntatók nyugodtan követhetik szent Alfonz nézeteit, de követelhetik más kipróbált szerzők nézeteit is.¹ Ez a válasz és Gousset fáradozása Franciaországban lassanként uralkodóvá tették szent Alfonz probabilizmusát.²

A lelkipásztori gyakorlat számára írt újabb erkölcsstanok legnagyobb részben szent Alfonz erkölcsstanán alapulnak. Maga Gousset is írt 1844-ben erkölcsstant szent Alfonz szellemében *Theologie morale à l'usage des curés et des confesseurs* cím alatt. Hasonlóképen: Neyraget, Scavini, Marc, Aertnys, Gury, Kenrick, Müller, Martin. A támadások kath. részről teljesen elhallgattak, de időről-időre annál hevesebben lépnek fel a protestánsok részéről.³ A XIX. század elején még nagyszámú probabiliorista szerzőknek a század közepén csak

¹ L. Vindiciae Alphonsianae. Dissert. proem. §. 1.

² Döllinger-Reusch i. m. 463 l. Urbany cikke a *Kirchen-Lex.*-ban Gousset-ről.

³ Az újabb időből csak Hermann elfogult támadását említem: *Römische und evangelische Sittlichkeit.* Marburg.

néhány tanítványa maradt.¹ Ma a probabílorista iskola kihalt.

Szent Alfonz állásfoglalása műve utolsó kiadásában a probabílizmus kérdésében szolgáltatja az anyagot a probabílisták és aequiprobabílisták között még jelenleg is folyó vitára. Az ő szerzetének, a redemptoristáknak írói szerint sz. Alfonz új középíránynak, az aequiprobabílizmusnak megalapítója.² Ellenben Ballerini, aki sz. Alfonznak doktorrá avatási eljárásában promotor fidei gyanánt szerepelt, műveiben azt vitatta, hogy élete végéig hű maradt a probabílizmushoz.³ Ebből nézeteltérés keletkezett a probabílisták és aequiprobabílisták, főkép a jezsuiták és a redemptoristák között, és szent Alfonzot sűrűn megjelenő irataikban mindkét részről igyekeznek maguknak lefoglalni. Viszont akadnak, akik a probabílizmus és aequiprobabílizmus között fennálló ellentétet elsimítani iparkodnak.⁴

A beteg lelkiismeret.

A lelkiismeret iránytű, amely minket az erkölcsi életben kalauzol. Ezt az iránytűt rossz befolyá-

¹ Simar, Palásthy.

² Ez a *Vindiciae Alphonsianae* álláspontja: cap. III. S. Alphonsus verus aequiprobabílistai auctor.

³ Gury-Ballerini: *Compendium* T. I. n. 53.

⁴ Ezek közé tartozik Pruner: *Kath. Moraltheologie* I. n. 84.

soktól meg kell óvnunk, hogy mindenkor helyes irányt mutasson. Azért a lelkiismeretet, ha fejletlen, nevelni, ha hibás javítani, ha beteg, gyógyítani kell.

Az itt-ott fellépő lelkiismereti kétségtől meg kell különböztetni a lelkiismeretnek állandóan kételkedő, tépelődő állapotát, melyet aggodalmas, vagy tépelődő lelkiismeretnek (c. scrupulosa) nevezünk. Ennek a beteg lelkiismeretnek tünetei eredetre és természetére nézve nagyon különböznek.

Az aggodalmas lelkiismeretű folyton nyugtalanodik és tépelődik olyan dolgok miatt, amelyek az egészséges lelkiismeretűt vagy egyáltalán nem, vagy csak alig izgatják. Jellemzi, hogy nagyon nehezen és csak rövid időre lehet megnyugtatni; nyugtalansága rövidesen visszatér.

A kétes lelkiismeret is okoz nyugtalanságot, de csak addig, míg az erkölcsi törvényt, amely fölül kétségben voltunk, világosan föl nem ismerjük. Ellenben az aggodalmas lélek a fölvilágosítás után sem nyugszik meg; a hiba nála nem a belátás hiányában fészkel, hanem másutt, a hibásan nevelt akaratban és érzelmekben, a szabálytalanul fejlett szokásokban, sőt gyakran a lelket szolgáló testi szervezetben.

Az aggodalmas lelkiismeret némileg hasonlít a túlzó lelkiismerethez, mert mindkettő több terhet vesz magára, mint amennyit az erkölcsi törvény

megállapít. Csakhogy a túlzó mindenben és következetesen túloz, mintha állandóan ugyanazzal a nagyító lencsével nézne ; ellenben az aggodalmasnak lelkiismeretében egyenlőtlenségek és aránytalanságok jelentkeznek, némely dolgokban túloz, másokban helyesen, ismét másokban talán lazán is ítél. Továbbá a túlzó lelkiismeretű ítéletében biztos, nyugodt és kitartó, míg az aggodalmas túlzásai dacára sem biztos, hanem folyton ingadozik és ezzel gyötri magát.

Ez a betegség többnyire szorosan összefügg a lelkiélet megelőző fejlődésével.

Oka sok esetben csak a lelkiismeret *fejletlensége*. Az ébredező, fejledező lelkiismeret, mikor hirtelen új viszonyok közé, új helyzetbe, nagyobb követelményekkel szembe kerül, jó ideig még nem tud helyesen ítélni, nem találja el az igazi utat, hanem tétovázik és tépelődik. Ilyen a helyzet sokszor a megtérés vagy áttérés, a szerzetesi, papnevelő-intézeti, papi élet kezdetén. A lélek elégedetlen a multtal, eddigi lelkiismeretét lazának találja és lázasan új, helyesebb irányt keres. Kellő vezetés mellett nem nehéz az átmenet, de időbe telik, míg az új helyzetben otthonossá válik, addig azonban sok a lelki zavar, bizonytalanság, ingadozás.

Az aggodalmasságnak ez a fajtája a lelkiélet gyermekbetegsége ; talán senki sem kerülheti el, aki buzgóbb lelkiélet után törekszik. Hamarosan el

is tűnik és nyugodt, egészséges lelkiismeret váltja fel. Ezek a kis lelkiviharok hasznosak is, mert eltüntetik az előbbi laza lelkiismeretnek maradványait.

Máskor a tépelődés hatalmas lelkivihar után lép föl, amely a lelket fenéig fölkavarta és egyensúlyát megbontotta. A lelkiismeret ilyenkor *zavarodott*. Viharosabb megtérés, terhes életgyónás, valami lelket mardosó bűn bonthatja meg a lélekben az erkölcsi képzetek egyensúlyát; és az egymást üző emlékek, képzetek, érzelmek egy időre egészen lehetetlenné tehetik a nyugodt ítélkezést.

De külső ok nélkül, *belső hajlandóságból* kifolyólag is beállhat a tépelődés. Az aggodalmaknak kedvező lelki hangulatokat három csoportra oszt-hatjuk.

Sokszor onnan ered, hogy bizonyos cselekedeteink tekintetében *nagyobbjokú bizonyosságot* akarunk elérni, amint minő egyáltalában lehetséges, lehetőleg fizikai vagy metafizikai bizonyosságot.

Ez kétségtelen hiba. Belső lelki tényeink, bánatunk a gyónásban, kísértéseink visszautasítása, szándékunk a szentségek kiszolgáltatásánál csak belső tapasztalás alá esnek; ezekről erkölcsinél nagyobb bizonyosságot nem szerezhetünk. Régebb külső cselekedeteink is, valami bűn elkövetése vagy meggyónása, ez vagy az a külső körülmény,

az elégtétel elvégzése, csak az emlékezet útján állapíthatók meg ; de ez sem nyújt nagyobb bizonyosságot, mint belső tapasztalatunk. Ha valaki ezekben is minden tévedést feltétlenül kizáró bizonyosságra törekszik, fölöslegesen kínozza magát, mert soha sem tud kívánságának eleget tenni. Mentől inkább fog engedni makacs biztonság-házasásának, annál inkább el fog benne merülni. Pénzét örökösen olvassa, ajtóit örökösen zárja, gyónásait örökösen ismétli, szándékát folyton megújítja, soha el nem hiszi, hogy a kísértésnek elegendőképen ellenállt. Mindez sokszor az ítélőképesség gyengéségére vezethető vissza.

Máskor a tépelődés a kellő önállóság hiányából származik. Aki megszokta, hogy mindig más vezesse és soha sem jár a maga lábán, lassankint minden bizalmát elveszti a maga belátásában és ítéletében. Minden kis dolgában mástól vár utasítást, tanácsot ; mindig gyóntatója vagy más tekintély nyakán ül és végül oly gyámoltalanná lesz, hogy a más tanácsával sem tud élni. Ha pedig magára marad, minden egyes cselekedetét nyomban és pedig többször megismétli, hogy az előbbieknek vélt hiányát pótolja ; ismétli az imádság szavait, a gyónás után az elégtételt, a zsolozsmát, az átlényegítés igéit. Néha a tépelődés épen ellenkezőleg a magunk ítéletéhez való túlságos ragaszkodásból származik. Aki másban nem bízik és min-

dent maga akar megoldani, végre is sok nehézségre bukkan, amelyekkel nem bír.

A tépelődés harmadik fajtájának oka a *túlságos télénkség*. A félelem zavarja a lelket, felizgatja a képzeletet és gátolja a nyugodt ítéletet. Aki oly dolgoktól is fél, amelyeket lehetetlen egészen elkerülni, mindig nyugtalan lesz. Aki túlságosan fél a kísértésektől, képzeletével maga idézi elő azokat s ha beállanak, rendkívüli izgalmában nem tudja magát megítélni, sem ellenük szabályszerűen küzdeni. Aki túlságosan fél attól, hogy imádság közben elszórakozik, valahányszor az imádság ideje közeledik, izgatottságában már előre szinte beszámíthatatlan állapotba jut.

A tépelődés oka gyakran az egyéni természet. Könnyen megterem a magába zárkózó, búskomor, gyanakvó és makacs lelkületben.

A tépelődés a többé-kevésbbé beteges lelki állapotokon kívül szoros összefüggésben lehet különböző testi bajokkal, vérszegénységgel, idegességgel (neurasthenia, hysteria) és hasonlókkal. Sokszor a túlfeszített munkának vagy természetellenes visszaéléseknek is eredménye. Sőt nem ritkán mint súlyosabb természetű lelki rendellenességek előjele vagy kísérő tüneténye lép föl.¹

Gyakran származik egyszerű rossz szokásból.

¹ Familler : Pastoralpsychiatrie 11 és 155 l.

Aki megszokta imádságát szórakozottsága miatt ismételni, könnyen tépelődővé lesz. Aki kísértései ellen belső szóval (pl. eredj, menj), taglejtéssel, kézmozdulattal, fejrázással, homlokráncolással szokott küzdeni, félni fog, hogy a kísértésbe beleegyezett, valahányszor a küzdés megszokott módjait elhagyta.

Máskor a hibás nevelés eredménye. Ha a nevelő szem elől veszi a nevelés célját, hogy t. i. a nevelt önálló, a maga lábán járó, a maga fejével gondolkodó, tehát okos önelhatározásra képes legyen; ha tehát az engedelmisséget célnak és nem eszköznek tekinti: akkor növendékét állandó függésben tartja, örökös gyámsághoz szoktatja és benne minden önbizalmat elől.

A hittudósok a tépelődést magának Istennek is tulajdonítják. Mivel a tépelődés a lelkiéletben tényleg jelentékeny szerepet játszik, kétségtelen, hogy Isten engedelme nélkül nem létesül és az ő gondviselése különös módon kiterjed az ilyen próbára tett lélekre.¹ Mivel a tépelődés a lélekre sokszor jótékony hatást gyakorol, ilyenkor Isten egyenesen akarja is a jó hatások miatt, amelyek belőle származnak. De nem kell gondolni, hogy azt Isten közvetlenül, természetes okok közbejötté nélkül hozza létre.

¹ Lehmkuhl Theol. mor. I. n. 126: ad Deum refertur permissive.

A gyógyítható tépelődésnek a lélekre többféle jó hatása van: finomítja a lelkiismeretet, növeli a bűn utálatát, az alázatosságot, az engedelmességet, a nyíltságot a lelki vezetővel szemben és módot nyújt fájdalmas vezeklésre. Mint a vihar a lelket sok salaktól megtisztítja és jó lelkiéletre készíti elő.

A gonosz lélekre sem abban az értelemben vezetjük vissza a tépelődést, mintha ő közvetlenül idézné föl. De bizonyos, hogy szívesen látja a tépelődésnek azt a fajtát, amely a léleknek ártalmára van. A tépelődésnek ilyen káros hatásai, hogy a lelket kifárasztja, fejlődésében akadályozza, látását elhomályosítja, elkedvetleníti, a lelki élettől elidegeníti, lelki restségre és hanyagságra vezeti.¹

A fentebbiekben a tépelődésnek nemcsak okait, hanem jelenségeit is elősoroltuk. A mondottak alapján nem lesz nehéz azt az adott esetekben felismerni.

A tépelődés a lelkiismeretnek valóságos betegsége. Mivel a lelkiismeret erkölcsi életünknek legközvetlenebb szabályozója, a beteg lelkiismeret gyógyítására nagy gondot kell fordítanunk.

¹ . . . inducit ad quoddam taedium et tristitiam, aggravantem animum, ut nihil boni ei agere liceat . . . tristitia procedens ex scrupulo consumit vigorem et robur animae. S. Antoninus p. I. t. III cp. XI, XVI. II.

A *gyógykezelés* főelve itt is az, hogy nem a külső jelenségeket, hanem a baj okát kell felfedezni és gyógyítani. Mivel a baj elsősorban lélektani okokból ered, gyógyítása is elsősorban lélektani lesz.

1. A *tépelődőnek* mindenekelőtt be kell látnia, hogy beteg és óhajtania kell, hogy meggyógyuljon. 2. Igyekezzen lelkének nyugalalmát visszaszerezni. Ezt legkönnyebben úgy szerzi meg, ha megnyugszik Isten akaratán, elfogadja Tőle ezt a megpróbáltatást és azon igyekszik, hogy mennél előbb elérje azt a célt, amelyhez Isten ezzel az eszközzel elvezetni akarja. 3. Föltétlen bizalommal kell lennie orvosa iránt és utasításait behunytt szemmel követnie. 4. Be kell látnia, hogy amíg ez a lelkiállapota tart, abban, amiben aggodalmas, nem követheti saját beteges nézetét, amely nem a lelkiismeret, hanem az ingadozó révedezés sugalata és nem felel meg a tárgyilagos erkölcsi törvénynek. Ő e pontban az erkölcsi törvényt csak más szemével láthatja meg és pedig azéval, aki lelkiállapotát behatóan ismeri. A maga lelkiismeretére nem támaszkodhatik; tehát lelkiatyjának lelkiismeretére kell támaszkodnia és azt nagy engedelmességgel kell követnie, mintha a magáé volna. 5. Iparkodjék önállóságra szert tenni és a gyóntató által adott utasításokat bátor lélekkel követni. Nem szabad minden kis dologban tanácsot kérnie.

A *gyóntatónak* a tépelődőt nagy türelemmel és szeretettel, de erős kézzel kell vezetnie. 1. Résztétel kell lennie betege iránt, aki sokat szenved és a sok furcsaságról, amit elkövet, alig tehet. 2. Fel kell ismernie, hogy ennél a betegnél a tépelődés melyik fajtájával van dolga. 3. Ha hibás megszkással áll szemben, csak hosszas, helyes szoktatással orvosolhatja. A szerint, ami bajának a forrása, meg kell őt szoktatnia, hogy ne törekedjék lehetetlen biztosságra, bizzék saját ítéletében, ne féljen túlságosan olyan dolgoktól, amiket elkerülni teljesen lehetetlen. 4. Röviden és határozottan fel kell őt világosítani arról, ami tépelődésének tárgya, hogy lassankint kialakuljon nála a helyes lelkiismeret. Addig, amíg egyáltalán nem mer saját ítéletére támaszkodni, legjobb teendőit egészen mechanikusan, percekben megállapítani, pl. a gyónási készülést, a zsolozsmát. 5. A gyóntató fellépése legyen határozott, tekintélyes és bizalomkeltő, hogy a beteg ingadozásában biztos támaszt lásson benne. Adjon neki néhány félre nem magyarázható rövid szabályt, amin könnyen eligazodhatik.¹ De a gyóntató szigorúságán keresztül kell csillámlania szeretetének, hogy a beteget el ne idegenítse. Öntsön belé bizalmat meggyógyulásához, másként fáradozása hiába való.

¹ Lehmkuhl : Theol. mor. I. n. 135.

Erősebb fokú tépelődésnél a beteget egy időre el kell tiltani lelkiismeretének vizsgálatától, mert az ő egész lelkiismeretvizsgálata és gyónási készülete hamis mederben folyik.

A betegnek erkölcsi kötelessége, hogy bajától szabadulni igyekezzék. De maga ritkán jut ennek a kötelességének tudatára, legalább nem oly mértékben, hogy ennek elmulasztása neki súlyosan beszámítható volna. Különben is súlyos bűn csak akkor volna a javulás elhanyagolása, ha ezáltal magát a lelki életben nagy veszélynek tenné ki, ami meglehetősen ritkán fordul elő.

A tépelődéssel nem szabad összetéveszteni a *kényszerképzetet* (Zwangsgedanke, Zwangsvorstellung), amely nem tartozik ugyan szorosan ide, de említést kell róla tennünk, hogy a lelkiismeret körébe tartozó hasonló lelkiállapotoktól, a kísértésektől és az aggodalmaskodástól meg tudjuk különböztetni.

A kényszerképzetet behatóan csak újabb időben figyelték meg. Először Kraft-Ebing írta le 1867-ben, neve is tőle származik. Régebben más hasonló lelki jelenségektől nem különböztették meg.

Betegnél, sőt egészségeseknél is fellépnek sokszor nyugtalanító gondolatok, amelyek alaptalanságát és helytelenségét belátjuk, de nem tudunk tőlük szabadulni. Az eszmetársulás törvényeinek

mellőzésével, összefüggéstelenül, hasonulás nélkül, mint paraziták tolakodnak gondolkodásunk rendszer láncolatába és úgy idegenül, zavarólag, nyugtalanítólag hatnak. Ezek a kényszerképzetek.¹

Tartalmuk különböző. Néha torzonborz és kép-telen, máskor káromló, erkölcstelen, öngyilkosságra vagy gyilkosságra ösztönző. Néha állandóan ugyanaz a szó tolakodik be összefüggéstelenül a gondolatszerkezetekbe.² Másoknál egyre felmerül a gondolat, hogy rögtön meghalnak. Vallásos embereknél főképp imádság, gyónás és áldozás közben, szent hely, szobor, kereszt, pap láttára támadnak ocsmány gondolatok, vagy az imádságnak bizonyos szava helyett állandóan egy ocsmány szó tolakodik elő. Néha egyre kétkedő kérdések: van-e Isten, örökkévalóság? zaklatják azt is, akinek komoly kétségei nincsenek. Másoknak leveleik elcserélése, lebélyegezése, lámpáik kioltása, ajtóik és fiókjuk bezárása, óráik felhuzása, ruháik rendszeres volta körül vannak kétkedő kényszerképzetek.³ Egyesek gyötrődnek, hogy a gyalogjárón a kövek közeire ne lépjenek, az óraütésig bizo-

¹ Kraft-Ebing Bessmernél: Störungen im Seelenleben 131. Weber: Zwangsgedanken und Zwangszustände. 7. l.

² «Patientin musste, Sie mochte denken, reden oder tun, wass sie nur immer wollte, die Worte «verflucht», «verdammte», «Kalb» mitdenken.» Weber Zwangsgedanken und Zwangszustände 5. l.

³ Familler, Pastoralpsychiatrie. 22 l.

nyos pontra eljussanak, különböző dolgokat számláljanak, minden házszámot elolvassanak, számokat összeadjanak.¹

A kényszerképzetek gyakoriak az idegbetegek-nél, de a legteljesebb egészség állapotában is előfordulnak. Jellemző, hogy helytelenségüket mindig felismerjük, ebben különböznek a fixa ideától és a hallucinációtól. Érezzük, hogy kényszer alatt állunk.

A kísértésektől is különböznek, mert ezek vagy külső inger révén, vagy az emlékezet, képzelet tárházából eszmetársulás révén merülnek föl, vagy pillanatnyi testi-lelki hangoltságok eredményei. A kényszerképzetek minden érthető összefüggés és előkészítés nélkül lépnek föl. A kísértések egyre változnak, a kényszerképzet mindig ugyanabból az egy vagy néhány gondolatból áll.²

A töprengéssel abban egyeznek, hogy ennél is sokszor tudatában vagyunk gondolatunk helytelenségének és azt kényszerként érezzük. Némely töprengőt tényleg inkább kényszerképzetűnek kell tartanunk, kivált ha állandóan egy meghatározott dologban kételkedik.³

¹ Zola Emilről mondják, hogy az utcalámpákat olvasta és számukat a házszámokhoz hozzáadta. Bessmer i. m. 14. l.

² Bessmer i. m. 12.

³ Die Zweifelsucht wird durch Zwangsvorstellungen gebildet. Weber i. m. 45. l.

A kényszerképzetek okait még nem ismerjük teljesen. A kényszerképzet nem ítéletünk ingadozása, hanem erőszakosan fellépő képzet. Ezt nem lehet ellenkező szoktatással, leküzdéssel orvosolni. A tapasztalás szerint leggyorsabban elmúlik, ha egyáltalán nem vesszük figyelembe és nem küzdünk ellene. Legfontosabb a lélek nyugalmanak tökéletes megőrzése és a kényszerképzetnek Isten kezéből való elfogadása. Mint minden erőszak, amely ellenállásra nem talál, lassankint magától megszűnik. Ha hosszabb időn át sem múlik el, vagy ha erősen bonyolódik, magát az idegrendszert kell orvosi kezelés alá venni.

A lelkiismeret nevelése.

Az erkölcsi rend mindenki számára ugyanaz, de megismerése az emberek fogékonysága szerint különbözik. A lelkiismeret emberenkint, sőt ugyanannál az embernél is a lelki fejlettség különböző fokai szerint különböző.

A lelkiismeret nem készen és változatlanul adott valami, ami velünk születnék és velünk szállna sírba. Csak a pusztá képesség az erkölcsi értéklésre születik velünk; kifejlesztése már a nevelés dolga. A szellemi élet fejlődésével fejlődik a lelkiismeret is; kezdetben csak homályos sejtésként jelentkezik, amely azután öntudatlanul is egyre

világosabb lesz, de gondos nevelés nélkül ritkán éri el azt a világosságot, határozottságot és megbízhatóságot, amelyre a fejlettebb erkölcsi életnek szüksége van.

Bámulatosan elhanyagolt és fejletlen sok ifjúnak lelkiismerete. Bűnnek néznek dolgokat, amikről egyáltalán nem tehetnek, amiket el nem kerülhettek vagy feledékenységből követtek el, kis dolgokat nagynak, nagyot kicsinynek, kísértést bűnnek, bűnt kísértésnek tartanak, a legfontosabb dolgok felett elsiklanak és jelentéktelen apróságokkal bibelődnek. Mi lesz velök, ha felnőnek? A bűn fogalma lelkükben elmosódik. Hiszen annak szemében, aki azt is bűnnek tartja, amiről nem tehet, a bűn nem lehet az a nagy erkölcsi rossz, amit egész erejéből, minden áldozat árán kerülnie kell.

A lelkiismeret nevelése a nevelésnek egyik legelső és legfontosabb feladata. Epiktetos mondja, hogy gyermekkorunkban szüleink nevelőre bíztak, hogy az vigyázzon ránk; felnőtt korunkban Isten saját lelkiismeretünkre bíz.¹

Első feladatunk az, hogy lelkiismeretünk az erkölcsi törvényt *helyesen* fogja fel, hiven tükröztesse. Ennek útja a lelkiismeret felvilágosítása, hogy helyesen tudja cselekedeteinek erkölcsi értékét megítélni.

¹ Simarnál i. m. 3. l.

Minden téren nagy szorgalommal gyűjtünk ismereteket; erkölcstani ismereteinket is gazdagítanunk és szabatosakká s megbízhatókká kell tennünk. Tudományos mérőeszközeink pontosságára és megbízhatóságára kényesek vagyunk; annál inkább kell az erkölcs terén megbízható, változatlan és az örök igazságokhoz mért elveket szereznünk. Ismereteink között az első helyen az erkölcsiek állnak, melyek emberhez méltó életre tanítanak. Sok volna kívánni, hogy mindenki ismerje a tudományos erkölcstant a maga tételeivel, felosztásaival és műkifejezéseivel. De szükséges ismerni a legfőbb erkölcsi elveket és a maga életkörére tartozó különleges törvényeket.

A lelkiismeretnek az örök nagy igazságokon kell nevelődnie. Csakis a nagy, fölöttünk álló, tőlünk független igazságok szabadíthatnak meg minket elfogult ítéleteinktől. Az erkölcsi elveket isteni tekintélynek kell támogatnia. Értelmünk könnyen meghódol hajlamaink előtt, szívesen mentegeti szenvedélyeinket; szükségünk van oly tekintélyre, amellyel nem lehet alkudozni. A lelkiismeret hasonlít az órához, amely csak akkor mutatja helyesen az időt, ha azt a Nap szerint igazítjuk és időnkint ellenőrizzük.

Műszereknél, óráknál nagy súlyt fektetünk arra, hogy hibáikat kiküszöböljük és teljesen pontos eredményeket kapjunk. Lelkiismeretünkénél is ta-

nulmányoznunk kell a pontosságnak a fokát, mellyel az isteni törvényt mutatja, és igyekeznünk kell esetleges hibáit kiküszöbölni.

Folytonos ellenőrzésre szorul az ú. n. laza vagy *tág lelkiismeret* (c. laxa), amely az erkölcsi parancsolatokat állandóan kisebbeknek tünteti fel, mint aminők a valóságban, és átlépésüket kevésbe veszi.

Ellentéte a *túlzó lelkiismeret* (c. augusta), mely a kötelességet és a bűnt a valóságnál nagyobb-nak mutatja és a lelket fölöslegesen zaklatja.

Előfordul, hogy valaki egyes dolgokban tág, másokban túlzó lelkiismerettel ítél. Ilyen az ú. n. farizeusi lelkiismeret, amely kisebb jelentőségű dolgokban túlszigorú, a lényegesekben pedig túl-engedékeny.

Mindkettő hiba és gátolja a lelki haladást. Veszedelmesebb a tág lelkiismeret, mert az erkölcsi törvény elhanyagolására vezet.¹ Viszont a túlzó lelkiismeret erőpazarlással jár, kimerültséget okoz és lassankint elidegenít az erkölcsös élettől.

Mindkét hiba megszokás következménye és csak hosszabb szoktatás, vezetés által orvosolható. A tág lelkiismeret inkább azoknál fordul elő, akik erkölcsstani kérdésekkel a kelleténél kevesebbet foglalkoznak. A túlzó pedig többnyire jólelkű emberek-nél, akik kellő felvilágosítás híján szélsősé-

¹ Eccli XIX. 1.

gekbe sodortatnak. Ha a tág lelkiismeret teljesen jóhiszemű, épen úgy kell követni, mint más jóhiszemű hibás lelkiismeretet. Ha azonban nem teljesen jóhiszemű, nem szabad követni.

A lelkiismeretet másodszor *éberségre* kell nevelni, hogy mindenben mindjárt a dolog erkölcsi oldalára fordítsa figyelmét. A dolgokban legelőször azt vesszük észre, ami leginkább érdekel: utazás közben mást figyel meg a kereskedő, a művész, a katoná, a tudós, a pap. A lelkiismeretes embernél mindenben a legfőbb, ami őt érdekli és a legelső kérdés, amit magának felvet, szabad-e, helyes-e ezt vagy azt tennem, vagy sem.

A dolgok erkölcsi oldalának helyes megismerése még nem lelkiismeretesség. Valaki épen olyan jól megismerheti egy dolog erkölcsi értékét, jó vagy rossz voltát, mint más; és mégis a lelkiismeret az egyikben elemi erővel szólal meg, a másikban néma marad. A lelkiismeretet *éberségre* kell nevelni, úgy, hogy nyugtalanság nélkül, de azonnal a dolgok erkölcsi oldalára nézzünk.

Megtörténhetik, hogy minden éberségünk mellett is hosszabb időn át foglalkozunk valamivel, anélkül, hogy erkölcsi oldalára gondolnánk és jó vagy rossz voltát észrevennők. Kisértéseknél elég gyakran időzünk anélkül, hogy eszünkbe jutna rosszasságuk és lelkiismeretünk öntudatra ébredne. Mindaddig, míg a lelkiismeret meg nem szólalt,

erkölcsi beszámításról nem lehet szó. Ez csak akkor kezdődik, amikor a lelkiismeret már állást foglalt és megnyilatkozott. Nem lehet ezt gyengéd lelkiismeretűek előtt eléggé hangsúlyozni, akik ilyen pillanatok miatt nagyon aggodalmaskodnak.

A lelkiismeretet éberségre csak hosszas iskolázással, gondos lelkiélettel lehet nevelni.

Az éber lelkiismeret ellentéte az alvó, eltompult lelkiismeret, amely nemcsak a kis bűnöket, hanem a nagyokat sem veszi semmibe. Ezt csak hevesebb lelki behatások rázzák fel és terelik rendes mederbe.

A lelkiismeretet harmadszor *készségre* kell nevelni, hogy amit jónak lát, megtegye, amit rossznak, azt kerülje. Többnyire nem is azon mulik a dolog, hogy nem tudjuk mi a jó és mi a rossz, hanem hiányzik hozzá akaratunk, hogy a jót tegyük. Találónan lelkiismeretlennek mondjuk azt, akiben megvan ugyan a kellő ismeret, de nem ez irányítja, hanem valami más, önzés, bosszu vagy hasonló.

Lelkiismeretességre nevelni tehát annyit is tesz, mint az akarat életében az erkölcsi jót és Isten akaratát előtérbe állítani. Az akaratot kell nevelni, hogy tudjunk akarni és tudjunk lemondani. Erre más út nincs, mint az erények gyakorlása, gyakorlás a lemondásban, az önmehtagadásban az egész életen át.¹

¹ Förster Sexualethik und Sexualpädagogik. 186. l.

A lelkiismeret nevelésében ez a legfontosabb. Ahol ötletek, szeszélyek, szenvedélyek parancsolnak, ott a lelkiismeret csak halkán hallatja szavát, és ez is csakhamar elnémul. Azért nem Isten szavát tolmácsolja, hanem a szeszélyek szolgálatába szegődik.¹ Gyermekkorunktól meg kell szoknunk, hogy mindig a lelkiismeret szavára hallgassunk.

Ezért kell a nevelőnek a legnagyobb gonddal óvakodnia, hogy összeütközésbe ne jöjjön növendéke lelkiismeretével. Ha a növendék fejledező lelkiismerete valamit jónak, követendőnek felismert, és szülőjétől vagy nevelőjétől az ellenkezőre nyer utasítást, lehetetlen, hogy erkölcsi világa meg ne zavarodjék, a kezdődő lelkiismeretesség le ne tompuljon. Ami a fagy a virágra, vetésre, az a fakadó lelkiismeretre a lelkiismeretlenség, amit az általa tisztületben tartandó tekintély részéről tapasztal.

Legyen a nevelő is meggyőződve arról, hogy a lelkiismeret szava az Isten szava, a kegyelem szócsöve, tartsa szent tisztületben növendéke lelkiismeretét. Amit a régiek mondtak, hogy a nevelőnek a gyermeket tisztelni kell «reverentia de-

¹ Ehe der Mensch nicht einen hohen Grad von Herrschaft über seine Begierden und Leidenschaften errungen hat, ist sein Vernunft nur der Leporello, der dem Don Juan die Gelegenheit schafft und der diesem Don Juan auch noch die entsprechende Philosophie zur Verfügung stellt. Förster : I. m. 6. I.

betur puero», az első sorban a gyermek lelkiismeretére vonatkozik. Így nevelünk csak jellemes embereket, akikben nincs belső megoszlás, hanem egy parancsolót ismernek, egy oltáron áldoznak, lelkiismeretük szavát mindenben követik és érte minden áldozatot meghoznak.

A lelkiismeret szabadsága.

A sokféle szabadság elseje és legfontosabbika a lelkiismeret szabadsága, de helyesen kell értelmeznünk.

Lelkiismeret-szabadság alatt elsősorban azt lehetne érteni, hogy szabadok, vagyis minden irányban függetlenek vagyunk lelkiismeretünk irányításában, erkölcsi ítéleteink alkotásában. De a lelkiismeret ebben az értelemben nem szabad, mivel magvát az értelem ítéletei alkotják, melyeket nem alkothatunk kényünk-kedvünk szerint, hanem csak a tárgyilagos igazságnak megfelelően. A közvetve vagy közvetlenül szembeszökő igazságokkal szemben nincs szabadságunk, csak a nem szembeszökő dolgokról vélekedhetünk szabadon, de erkölcsileg ekkor is kötelességünk tőlünk telhetőleg az igazságot keresni. Már pedig az erkölcsi alapelvek közvetlenül vagy közvetve szembeszökők.

A lelkiismeret szabadsága a birónak szabadsága,

aki nem törvényhozó és bíró egy személyben, hanem csak a más által hozott törvényt alkalmazza legjobb belátása szerint egyes esetekre és akinek szabadsága voltaképen abban rejlik, hogy hivatása teljesítésében, a tetsző vagy nemtetsző ítélet meghozatalában senki sem akadályozhatja. A lelkiismeret is abban szabad, hogy úgy parancsolhat nekünk, amint természete követeli; hogy senki sem némíthatja el; hogy akaratunk közvetlenül csak tőle fogad el parancsolatot.¹

A lelkiismeret szabadságát továbbá úgy értelmezhetnők, hogy lelkiismeretünket, ha akarjuk, követjük, ha nem akarjuk, nem követjük. Fizikailag ez a szabadsága lelkiismeretünknek tényleg megvan, hiszen lelkiismeretünk megnyilatkozása után is ment akaratunk a külső és belső kényszer-től és szabadon határozhatja el magát a jóra, rosszra egyaránt. Erkölcsileg azonban lelkiismeretünk megnyilatkozása azt a kötelességet rója ránk, hogy szavát kövessük és ellene ne tegyünk. A lelkiismeret föltétlenül kötelező közvetlen erkölcsi szabály, amelyhez alkalmazkodnunk kell, mert Isten törvényét alkalmazza egyes cselekedeteinkre.

Az a lelkiismeret szabadsága, hogy parancsait ellenmondás nélkül osztogassa és minket abban, amit parancsol, senki se akadályozzon, arra, amit

¹ Simar: Das Gewissen und die Gewissensfreiheit. 7. Vortrag.

tilt, senki se kényszerítsen ; vagyis hogy fölöttünk csak a lelkiismeret legyen az úr. Ebben áll az erkölcsi önkormányzat, szabadság, autonomia, a lelkiismeret uralma akaratunk és életünk felett.

Ezzel ellenkezik, hogy valakit fizikai vagy erkölcsi kényszerrel visszatartsunk attól, amit lelkiismerete parancsol, vagy rászorítsuk arra, amit lelkiismerete tilt. Senkinek szabadságát sem szabad úgy korlátoznunk, hogy lelkiismeretét ne követhesse. Ehhez mindenkinek föltétlen joga van. Ha erkölcstelen dolog a lelkiismeret ellen cselekedni, még erkölcstelenebb mást erre kényszeríteni.

Ez a szabadság elsősorban a helyes lelkiismeretet illeti meg. A hibás lelkiismeretet követni nem annyira jog, mint inkább az egyén szomorú kényszere, mert magára utalva nem tud másként cselekedni, tévedéséből nem tud kiszabadulni. A hibás lelkiismeretet fel kell világosítani, de kényszeríteni általában szintén nem szabad, kivéve ha összeütközésbe jön mások helyes lelkiismeretével vagy jogos érdekével. A hibás lelkiismeretet nem szabad olyanra kényszeríteni, amit erkölcstelennek tart ; de szabad és kell eltiltani attól, ami ellen mások helyes lelkiismerete tiltakozik és fellázad. Ha őt ilyesmiben megakadályozzuk, nem hozzuk összeütközésbe a maga lelkiismeretével, mert a külső kényszer mindenkit minden-

kor fölment saját lelkiismerete előtt az alól, amit nincs módjában megtenni.¹

A lelkiismeret szabadsága alatt legtöbbször a vallási szabadságot, a vallás szabad gyakorlatát értik. De ez a kérdés már túl esik e dolgozat körén.²

¹ Bouquillon Theol. mor. fund. n. 314.

² L. Sîmar i. m. Bouquillon i. m. n. 230.

**◆ Erdélyi jezsuiták
levelezése és iratai a
Báthoryak korából.**

**(1571—1583.) Gyűjtötte
és közrebocsátja
Dr. Veress Endre.**

Diszes kiállítású nagy 8-rétű,
XVI és 326 lapnyi kötet.
Ára 10 korona.

Erdély- és Magyarország történe-
téhez nélkülözhetetlen forrás-
munka, mely a hazai, továbbá a
krakkói és római levéltárakból
száz érdekes, kiadatlan jelentést
nyújt hazánk XVI. századi köz-
történeti és vallási viszonyairól.

A kötet megrendelhető a

Szent-István-Társulat
könyvkiadóhivatalában Budapest,
VIII. ker., Szentkirályi-utca 28.

✚
A kötet megrendelői ingyen kapják
az «Erdélyi Történelmi Értesítő»
című folyóiratot. ◆◆◆◆◆

A hittudományi irodalom ujdonsága.

AZ IGEHIRDETÉS

♦ **Ára**
6kor.

Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből. Irta: MIHÁLYFI ÁKOS dr., egyet. tanár. Az egyházi hatóság jóváhagyásával. A Szent-István-Társulat biz. Budapest, 1912.

Mihályfi dr. neve elegendő egy könyv fedélén ahhoz, hogy azt tudásunk fejlesztésének, ismereteink gyarapításának vágyával vegyük kézbe. Mihályfi Ákos írásainak tudományos értéke főképen abban rejlik, hogy a legbonyolultabb kérdéseket is — amelyeknek csupán megértéséhez is alapos készultség szükségeltetik — oly világos, könnyen felfogható egyszerűséggel oldja meg és tárja fel, hogy az olvasó játszva hatol át a legszövevényesebb kérdések labirintusain is. Jelen munkája óriási nyeresége a magyar theologiai irodalomnak s a tudós szerző által tervezett nagy lelkipásztorkodástanak első részét teszi. A 446 oldalra terjedő munka három könyvben (részben) foglalkozik eme nagyfontosságú kérdéssel az itt felsorolt címek alatt:

Első könyv: Az igehirdetés a szószéken. Homiletika. Egyházi szónoklástan. Első fejezet: A szentbeszéd története. Második fejezet: A homiletika irodalma. Harmadik fejezet: Bevezetés az egyházi szónoklás elméletébe. Negyedik fejezet: Az egyházi szónoklás elmélete.

Második könyv: Az igehirdetés az iskolában. Katechetika. Hitelemzéstan. Első fejezet: Történeti fejlődés. Második fejezet: Általános hitelemzéstan. Harmadik fejezet: Különleges hitelemzéstan.

Harmadik könyv: Az igehirdetés az életben. Hodegetika. Hybernetika. Első fejezet: Irányelvek. Második fejezet: Egyéni pasztoráció az életben. Harmadik fejezet: A tömeg-pasztoráció. Befejezés.

Megrendelhető és kapható a Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatalában Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. és könyvkereskedéseiben Budapest, IV., Kecskeméti-utca 2. és Szeged, Kárász-utca 10.